

MAKROKOSMOS

Roomet Jakapi, Enn Kasak

Artikli aluseks on 2003. aastal Vikerraadios eetris olnud Maris Johannese toimetatud raadiosaade. Artikkel ilmus viies osas ajakirjas *Mäetagused* nr. 25-29 2004-2005. Vt www.folklore.ee/tagused.

I

Teesid: Me keskendume sellele osale makrokosmosest, mida päriskosmoses ei ole ja mis omab mõtet koos inimesega, nt taevas ja põrgu. Peamiselt käsitleme Briti uusaegset mõtlemist tänapäevase teaduse alguse perioodist (1650-1750). Uusaegses mõtlemises on palju keskajast pärinevat ja mõneti on see isegi olulisem, kui teaduslik mõtlemine, mis alles hakkab tekkima. Makrokosmiliste ja teoloogiliste arutelude juures kasutati tollal sageli täppisteaduslikku meetodit. Loodeti, et inimese mõistus on võimeline välja selgitama asjade olemuse, nii nagu Johannes Kepler oli võimeline välja rehkendama planeetide asukoha.

Märksõnad: hinge rännakud, põrgu, makrokosmos, taevas, teaduse ajalugu, uusaja filosoofia.

Enn Kasak: Makrokosmos on klassikaline termin. Eristatakse mikrokosmost ja makrokosmost, kusjuures sõnastikud eristavad tänapäevalgi mikrokosmost kui väikest maailmakorda ehk inimest ja makrokosmost kui suurt maailmakorda ehk kosmost. Esimesel pilgul tundub kõik selge olevat, kuid võib küsida kaht asja. Esiteks, n-ö tänapäeva inimese seisukohalt, et miks neid koos käsitletakse, ja teiseks, mis vahe on kosmosel ja makrokosmosel. Esimesele küsimusele on võib-olla kergem vastata. Tegemist on ajaloolise kontekstiga. Pikkade aegade jooksul, juba antiigi lõpul ning kogu keskaja vältel on käsitletud inimest ja kosmost kui teatud analoogiat, õigemini nendele on omistatud teatud analoogia. Mõned näited: inimese verele vastab makrokosmilises mõttes ookean, inimese luudele vastavad kivid jne. See väga huvitav teema aga jääb meie praeguse vaatluse alt välja. Seega on makrokosmos päris kosmos ja veel midagi. Mis võiks see veel midagi olla?

Päriskosmos on nt planeedid, tähed ja komeedid. Mida enam on siis veel makrokosmoses? Kui kujutame ette, et makrokosmos on inimlik vaatepunkt kosmosele, siis peab selles olema kõik, mis on inimesele tarvilik. Teiste sõnadega, sinna kuuluvad ka näiteks taevas ja põrgu. On ju selge, et need ei asu minu korteris ega kusagil alakorral, vaid asuvad kusagil kosmoses. Olgu nad siinpoolsuses või sealpoolsuses, aga kusagil nad peavad asuma. Ja päriskosmoses ei taha nad ka hästi asuda, sellepärast et nad on inimesekesksed objektid. Kui vaadata tänapäeva inimese pilguga, siis üks inimene ole ju mingisugune hallitus kusagil väikese planeedi pinnal ning selles mõttes ei kuulu taevas ja põrgu kui täiesti inimlikud, inimesega seotud objektid päriskosmosesse. Keskendudes makrokosmosele vaatleme seda osa makrokosmosest, mida päriskosmoses ei ole. Päriskosmosest räägime üksnes niipalju, kui see seondub käsitletava alaga. Teiste sõnadega: räägime taevast, põrgust ja sellest kosmose osast, mis seondub otseselt inimesega.

Ma ei taha öelda, et see on kosmos inimese vaatepunktist, aga võib-olla on parem öelda, et see on kosmos inimese jaoks, see osa kosmosest, mis omab mõtet koos inimesega.

Makrokosmosega tegeldi juba antiigi lõpul ja keskajal. Aga ka selle tahaksime jätta vähemalt esialgu käsitlesest kõrvale. Tahaksime siduda makrokosmose probleemi tänapäevaste probleemidega ja parim võimalus selleks on minna perioodi, kus tekkisid tänapäevase teaduse alged, kus pandi alus tänapäevasele teadusele.

Kui vaatame tänapäevast teadushoonet ja märkame seintes näiteks pragusid — kusagil midagi vajub, kusagil midagi kerkib —, siis tavaliselt küsib arhitekt või asjatundja kohe: aga kuidas on lood vundamendiga, millal see rajati?

Roomet Jakapi: Oleme seadnud oma teema ajalisteks piirideks selle perioodi, mida võib käsitleda (uusaegses mõttes) loodusteaduse väljakujunemise perioodina, mis seostub enam-vähem ajavahemikuga 1650-1750. Geograafiliselt oleme keskendunud Inglismaale ehk laiemalt Briti saartele. Seda sellepärast, et brittidel on erakordselt tähtis osa uusaegse teaduse väljakujunemisel, alates Isaac Newtonist, Robert Boyle'ist ja teistest suurkujudest. Selle perioodi tekste lugedes on mind hämmastanud paljud asjad. See maailm, milles need inimesed, kaasa arvatud teaduse suurkujud, elasid, see mõttemaailm ja nende maailmapilt on, nagu EK ennist ütles, vundamendiks või raamiks

sellele, kus me praegu elame, selles mõttes on meil nendega suur ühisosa. Teisest küljest on nende mõttemaailm meie omast hämmastavalt, mõnikord šokeerivalt erinev.

EK: Arutame neid asju nüüd natuke lähemalt, muidu jääb meie jutt liiga üldiseks. Mis võis olla tollaegsete inimeste mõttemaailmas olulisel kohal olla? Ütleme, et seal oli kõigepealt usk materiaalse maailma olemasolusse.

RJ: Kindlasti.

EK: Mis siis veel? Kuidas oli suhe teadusega? Teadus oli vist juba autoriteet, nagu tänapäevalgi. Tänapäeva inimesele on teadus ainuke usaldatav teadmiste saamise viis. Mõningate lugejate rõõmuks võime öelda: võib-olla on olemas veel mõned teaduse-sarnased distsipliinid, mis tõe avavad. Kas uusajal oli teadus autoriteet?

RJ: Tollasele inimesele oli vähemasti üks väga oluline autoriteet teaduse kõrval, pigem koguni esmane autoriteet — Piibel. Ikka veel.

EK: Kusjuures tuleb täpsustada, et jälle oli autoriteet Piibel, sest vahepeal, keskajal, oli ajastu, kus lihtinimest ei lastudki Piibli ligi, nii et mõnes mõttes oli taas saabunud aeg, kus mõtleja sai ise Piiblit lugeda. Ja Piiblit lugedes tekkis tal lootus leida sealt üles olulisi tõdesid, mis olid vahepeal mattunud skolastiliste arutluste kultuurikihki alla.

RJ: Seda küll. Kuigi täpsustagem, et eelkõige peame silmas inimkonna helgemates peades toimuvat.

EK: Jah, mõtlejaid oli varemgi. Kui neil oli vastav haridus ja kuuluvus, said nad küll Piiblit lugeda, kuid varem polnud kombeks diskuteerida asjade üle, mida see sisaldas, ning seda väga mitmel põhjusel. Spetsiaalse ettevalmistuseta mõtleja diskuteerimisvabadus Piibli üle tekkis ikkagi uusaja alguses.

RJ: Selle jutu jätkuks võiks proovida välja tuua mõned olulised erinevused nende ja meie kõige üldisemas maailma mõistmises. Esimene asi, mis silma torkab, on see, et tollaste mõtlejate, sealhulgas uusaja teaduse loojate arvates ei olnud maailm vanem kui kuus või seitse tuhat aastat. See on midagi põhimõtteliselt erinevat sellest, mida teame tänapäeval, mil maailma vanust rehkendatakse miljardite aastatega.

EK: Ja isegi rohkem. Maailma vanuseks arvatakse kuni 15 miljardit aastat. Kui Mark Twain ütles 19. sajandi lõpul oma raamatus *Kirjad Maapealt* maailma vanuseks sada miljonit aastat, siis oli see tollal enesestmõistetav. M. Twain viskas nalja, võrreldes maailma vanust Eiffeli torni kõrgusega. Kuna inimkonna vanus on sel juhul võrreldav värvikihi paksusega torni tipus, on selge, et Eiffeli torn on ehitatud just selle värvikihi jaoks. Ent niiviisi saab ironiseerida vaid inimene, kes kujutab ette, et maailm on juba sadu miljoneid aastaid vana. Meid huvitaval perioodil aga usuti, et maailm on kuus- seitse tuhat aastat vana ja ka seda peeti kohutavalt kõrgeks vanuseks. Mõelge ise, Friedrich Reinhold Kreutzwald elas 200 aastat tagasi, see oli kohutavalt ammu. Lehola Lembitu elas 800 aastat tagasi, sellega võrreldes pole 5000 aastat mitte just vähe.

RJ: See on tohutult palju, tohutult. Ja veel võime kohe ütelda, et nendele (mulle meeldib vastandada nemad ja meie) oli maailm korruga valmis tehtud, selle tekkimine ei olnud mingisugune miljonite ja miljardite aastate pikkune protsess. Hea küll, maailm loodi kuue päevaga, aga põhimõtteliselt oli see ikkagi korruga valmis tehtud. Tähed olid üles riputatud, planeedid olid pandud orbute mööda käima, kusjuures äkitselt oli selgunud, et neid liikumisi saab väga täpselt välja rehkendada. Mis kõik viitab sellele, et asja pidi kokku panema lõputult tark mõistus.

EK: Tahan rõhutada, et usk väljarehkendamise jõudu oli kaunis värskelt tekkinud umbes tolleltsamal ajastul ja seda tänu Johannes Keplerile, kes suutis leida meetodi planeetide liikumise kirjeldamiseks minutite täpsusega. Kuni tolle ajani nägid astronoomid-astroloogid vaeva, et planeetide seise välja arvutada ning eksisid parimal juhul nädalaid, väga heal juhul ja lühikese perioodi korral võib-

olla päevi. Ja nüüd äkitselt selgus, et selles keerukas ja vanas ülesandes, mida aastatuhandeid ei olnud suudetud korralikult lahendada, oli inimene võimeline saama väga täpseid tulemusi. Selline usk inimesse iseloomustab tolaaegset mõtlejat ja on mõnes mõttes sarnane tänapäeva inimese uskumustele. Tänapäeva inimesel on tunne, et oleme nüüd hakanud maailmast õigesti aru saama, meie esivanemad ei taibanud ikka suurt midagi. Kuigi teadlased rääkisid juba sada aastat tagasi galaktikast, võib-olla küll ka tähtedest, siis nüüd teame, et on olnud Suur Pauk ja et maailmal on olnud just sellega seotud algus. Saabunud on hoopis uus, enneolematu ajastu.

Sama tunne oli tolle aja inimesel. Ta oli äkitselt aru saanud, et inimene on võimeline välja rehkendama seda, mis maailmas toimub — seega on saabunud täiesti uus ajastu. See on kindlasti analoogia tänapäevase ja tollase mõtleja arusaamades.

Ja on veel teine moment, see puudutab seda, kuidas me tolle aja inimestest räägime, näiteks Isaac Newtonist. Tänapäeval on kombeks näidata teda pühakuna, kes sõnastas tähtsalt ja targalt oma kuulsad seadused, aga muidu oli ta tõenäoliselt vaba kõikvõimalikest pattudest n-ö teaduslikkuse suhtes. Asja lähemalt vaadates see nii ei ole, kuid see ei olnud probleem tolle ajastu kontekstis.

Märkasin hiljaaegu, et Eesti ajakirjandusest jooksis läbi tohutu avastus, et I. Newton on tegelnud ka mitteteaduslike töehankimisviisidega. Selliseid näiteid on kerge leida, tuleb vaid sirvida teadusloolisi tekste. Näiteks Platoni kosmoloogiast rääkides pajatatakse õpikutes, et seal on planeetide sfäärid, mis liiguvad, kinnistähed sfäär jne. Platonit lugedes leiame hoopis midagi muud: *Ja ta [demiurgos] vabastas maailma sihitust ringiuitamisest - s.t pani pöörlema, aga mitte edasi-tagasi liikuma — ja tal [maailmal] ei olnud silmi, sest väljas pole midagi vaadata...* Me õpime tänapäeval Platoni tekste tundma tugevasti tsenseerituna, neist on välja puhastatud see, mida tänapäeval ei peeta teaduslikuks.

Uusaja teadlaste puhul peame arvestama, et see osa, millest tänapäeval on kombeks vaikida, on olnud sama oluline või veelgi olulisem sellest, mida tänapäeval oluliseks peetakse.

RJ: Püüamegi pöörata tähelepanu eelkõige tumedaks jäänud regioonidele, mida täna ei taheta näha.

EK: Eks ole koolis Newtoni seadustest juba piisavalt räägitud, miks me peaksime neid siin üle rääkima. Tema muud harrastused on ehk märksa põnevamad.

RJ: Uusaegne teadlane tegutses nõnda, et tal oli ühes käes teleskoop ja teises Piibel. Arvan, et see on üsna tabav kujutlus.

EK: Aga äkki tuleneb see sellest, et neil ei olnud veel piisavalt teadmisi. Nad mõtlesid nagu tänapäeva inimene, aga lihtsalt olid veel lollikesed, ei tundnud isegi evolutsiooniteooriat...

RJ: Et põhimõtteliselt olid nad samasugused nagu meie, aga veidi tobud?

EK: Evolutsiooni kohta olen kuulnud väidet, et juba Vanas Kreekas pakkus Empedokles välja evolutsiooni idee. Seda võiks tõrjuda näitega tänapäevast: loeme mitmesugust kirjandust ja võime sealt leida igasuguseid huvitavaid ideid. Seda, kuidas ufonaudid tulevad ja lähevad, kuidas dimensioonid sinna-tänna, kuidas saab vaimselt rännata jpm. Võib-olla kümne tuhande aasta pärast oskab keegi öelda, et näed, juba neil olid olemas kõik need ideed, mille abil korraldada tähtedevahelist rändamist. Aga meil pole sellest mingit kasu, sest me ei suuda eristada toimivat ideed jamast. Selles mõttes võisid evolutsiooniideed ju hõljuda kusagil teiste ideede vahel, aga tegelikult ei olnud tolle aja inimese jaoks evolutsiooni olemas.

RJ: Nüüd oleme välja toonud mõned selle ajastu mõtlemisele iseloomulikud punktid. Esiteks, universumi vanuseks arvati mõni tuhat aastat, mis tundub tänapäeva teaduslikust seisukohast naeruväärne, ja teiseks, et see kõik arvati olevat korraga valmis tehtud. Ka peab arvestama, et tolle ajastu mõtlemise kontekstis ei saanud olla juttugi bioevolutsioonist. Ahvi, ka inimahvi ei peetud meile lähedasemaks sugulaseks kui mis tahes muud looma, sest inimest eristas kõikidest teistest loodud olenditest vähemalt kaks väga olulist asja. Esiteks oli inimesele antud mõistus, mida loomal ei ole. Mitte ühelegi loomale - ei ahvile, delfiinile ega kilpkonnale — ole antud niisugust mõistuse valgust, mille abil inimene võib avastada suurepäraseid tõdesid maailma kohta. (Ja ühtlasi on inimesel keel, mida ta kõneleb, seda loomad ei ole, neil on ainult häälsused.) Ja teiseks, mis on ilmselt veelgi olulisem, kuid kipub unustusse vajuma, on see, et tollase inimese arvates eristas inimest kõikidest teistest olenditest see, et talle oli lubatud igavest elu.

EK: Siin peaks vist täpsustama, sest lihtne on öelda: tollal usuti, et inimesel on surematu hing. Peaks ütlema, miks on vaja kasutada terminit *igavene elu*.

RJ: Kõige täpsem oleks tõesti öelda, et inimesele oli lubatud igavest elu, sellepärast et ei ole sugugi selge, mis hingest saab tollaste arvamuste ja teooriate seisukohalt rääkida. Neid teooriaid ja seisukohti oli üsna palju. See ei ole nii lihtne, et inimene sureb, maetakse maha ja hing jääb kusagile viirelema, ja nii jääbki, või jõuab paradiisi. Kõik oli palju komplitseeritum, see on midagi niisugust, mida mulle meeldib nimetada hinge ja keha rännakuteks universumis. Tolle perioodi tekste lugedes on mind tõesti alati hämmastanud ja vaimustanud nende arutelude üksikasjalikus ja mingis mõttes teaduslikkus, või vähemasti filosoofilisus, ja intellektuaalne kiring, millega on püütud ka surmajärgse elu küsimusi käsitleda ja lahendada.

EK: Aga see on ju iseenesestmõistetav. Kujutage ette, et tahame minna automatkale võõrale maale. Kas me ei ürita siis hankida enne raskele matkale asumist kaarti. Ilmselt üritame. Võib ette kujutada, et tolleaegne inimene oli oma maapealse elu kaardi üldjoontes paika sättinud, aga teda häiris vältimatult saabuv surm ja ta tahtis teada, mis laadi rännak teda ees ootab, ning ta rakendas info hankimiseks kogu oma intellektuaalse jõu. Kusjuures väga põnev on see, et sellise analüüsi elemente kohtame juba keskaja filosoofias. Juba Augustinus võttis enesestmõistetavana mõningaid tõdesid, millest inimene ei peagi aru saama, ja samal ajal üritas meelega seletada, kuidas on võimalik, et keha on põrgus, kuid ei põle tules ara. Tehti meelega seletamiseks, samal ajal, kui probleem võeti lambist või laest.

RJ: Uusaegsetele aruteludele on väga iseloomulik, et ühest küljest mõõndi, et on teatud hulk tõdesid, mida peeti mõistuseülesteks, niisugusteks, milleni inimene ise oma mõistuse valgusega iial ei jõua. Need on talle antud, ilmutatud. Ja sealjuures on nad niisugused, et neist ei ole võimalik õigesti aru saada. Mingil määral aga mõõndi, et tegemist on müsteeriumiga, saladustega. Me lihtsalt ei tea, mis täpselt juhtub siis, kui saabub maailma lõpp. Samas on täheldatav, kuidas loodusteaduste tekke perioodil mindi nendesamade teoloogiliste nüansside ja probleemide kallale loodusteadusliku aparatuuriga. Püüti neid küsimusi lahata, ja ma kinnitan teile juba ette, et need lahendused, mida pakuti välja näiteks seoses surnute ülestõusmisega, kombineerides seda füüsika või keemiaga, oli juba iseenesest müsteerium, mis ületab meie mõistuse vastuvõtuvõime.

EK: Aga siinkohal oleks ehk vaja ikkagi arutleda teaduse ja religiooni seotuse üle. Väga sagedase hoiaku järgi on see lihtsalt anakronism. Meil oli jutuks väga tähtis seisukoht: kui inimene tollel ajal ei uskunud Jumalat, pidi ta olema loll ja pahatahtlik.

RJ: Jah, kindlasti mitte lihtsalt hereetik ega mingisugune kahetsusväärne teisitimõtteleja. Arusaam oli ikkagi selline, et kuna inimesele on antud mõistuse valgus, siis see tähendab, et kui ta seda rakendab, kui ta seda õigesti rakendab, jõuab ta vältimatult arusaamiseni, et maailm ei saa eksisteerida ega tekkida iseenesest. Sest on selge, et maailm on olemas ja et ta pole igavesti olemas olnud. Ajastu nõudis, et jõutaks tõdemuseni, et selle kõige taga peab olema üks kõigeväeline "superolend", kes on vaim.

EK: Kusjuures mitte kõik rahvad ei ole suutnud oma mõistust rakendada, meenutati tollel ajal.

RJ: Just nimelt. Näiteks oma *Essees inimõistusest* põhjendas kuulus inglise filosoof John Locke, miks paljudel rahvastel on nii imelikud arusaamised moraalist. Neil on imelikud kombes, näiteks mõned söövad oma lapsi. Tuleb välja, et terved rahvad, suured inimrühmad elavad pimeduses, sellepärast, et nad ei rakenda kunagi oma mõistust õigesti. Kui nad seda teeksid, jõuaksid nad nendesamade tõdedeni nagu eurooplasedki. Tuletaksid sealt teatud moraaliprintsiibid ja elaksid üldse õigesti.

EK: Ja jõuaksid loomulikult Jumala ja ainujumala mõisteni.

RJ: Ja ka hinge surematuse tõeni.

EK: Kui nad vaevuksid oma mõistust rakendama.

RJ: Aga paljud ei vaevu. See muidugi ei ole üksnes tolle ajastu spetsiifika.

EK: On veel üks takk. Kui inimene läheks väikse lapse juurde ja hakkaks talle seletama, et nahunii ei saa sust asja, nahunii tabab sind elus ebaõnn, nahunii saab sinust varas jne, siis öeldaks selle inimese kohta, et ta on pahatahtlik. Sama näite jätkuks sobib järgmine juhtum. Keegi leiab oma pangaarvelt ootamatult suure summa, miljoneid dollareid, ja seda ilma igasuguste tingimusteta, täieliku õigusega kasutada, lihtsalt see kuulub talle. Saabub advokaat, kes teatab, et teie arvele on kantud teile täieõiguslikult kuuluv summa. Sel juhul hakkavad vist väga vähesed rääkima: "Oi, ma ei taha sellest rahast midagi kuulda, ma tahan palehigis rügada ja ise raha teenida." Aga kui siis tuleb keegi ja küsib: "Kuidas sa ikka võtad selle raha vastu? Kuidas on võimalik, et ärkasid hommikul üles ja osutusid rikkaks ega tahagi enam palehigis leiba teenida?" Ilmselt öeldakse ka siis, et rääkija on pahatahtlik olend.

Analoogiliselt oleks pahatahtlik see, kes hakkaks väitma, et inimesel ei olegi erilist kohta universumis, talle ei olegi lubatud igavest elu. Selline hoiak oleks pahatahtlik just sellepärast, et meil on teada mõned tõed, mida me peame õigeaks ja mis meile meeldivad. Me ei pea neist loobuma lihtsalt niisama, sellepärast, et mõni pahatahtlik inimene meie kallal norib. Neist loobumiseks peavad olema väga mõjuvad põhjendused.

Ma tahaksin tuua veel kolmandagi võrdluse. Võtame õhus lendava püssikuuli. Temagi võiks ta ette kujutada, et ta lendab vabalt ja tabab täiesti vabalt valitud märklauda. Sest kuul ei taju enam toru, kus ta alguses sees oli, kus teda kiirendati ja kust ta välja sihti. Sellele on väga sarnane olukord uusaegse mõtlemisega — see on välja sihitud, välja tulistatud sellisest mõtlemisest, kus Jumal on olemas, kus inimesele on lubatud igavene elu ja inimesel on maailmas eriline seisund. Selle lõigu võiks võtta kokku sõnadega: inimene, kes ei usu Jumalat, on loll ja pahatahtlik.

RJ: Vähemalt oli nende arvates.

EK: Just nimelt. Loomulikult ma räägin nende arvamusest.

RJ: Muidugi on alati olnud teisitimõtlejaid ja oli ka siis. Neid ja nende arvamusi on omakorda väga huvitav lugeda. Alati oli mingi toimiv, kehtiv doktriin või õpetus, millega vastuollu minna. Seda ei pruukinud muidugi igaüks julgeda, sest see võis tuua kaasa teatavaid repressioone.

EK: Teisitimõtlemine oli tõesti ebanormaalne.

RJ: Mõned vältisid probleeme sellega, et avaldasid, nagu tol ajal tavaline, anonüümseid pamflette, selliseid väikesi kirjutisi, kuhu autori nime peale ei pandud ja kus üks isand või mõnikord ka emand avaldas arvamust või vaidles tuliselt mis iganes küsimuses. Tuli ette juhtumeid, kus raamatud, avaldatud teosed, põletati ara. Nii juhtus näiteks John Tolandi, tuntud teisitimõtleja, teosega, kusjuures avaldati arvamust, et õige oleks ta ise ka ara põletada.

EK: Sama probleem avaldus isegi märksa hiljem David Hume'i puhul. Ta arvas, et jumalatõestused pole midagi väärt, kuid ei julgenud neid sõnu enda sõnadeks tunnistada, vaid kirjutas, et need on tema skeptilise sõbra spekulatsioonid, mida tema isiklikult üldse ei jaga. Ilmselt polnud nendel teemadel rääkimine ohutu.

RJ: Nõukogude ajal kirjutati ju ka teatud mõttes samal viisil, siin on märgatav paralleel.

EK: Kui võtta arutluse käik kokku, siis rääkisime ja jätkame edaspidigi arutelu makrokosmosest, sellest kosmose osast, mis on inimese jaoks vajalik või mis on olemas tänu inimese olemasolule. Keskendume uusaja Inglismaale, täpsemalt perioodile 1650-1750 ehk teaduse algusperioodile. Tolle ajastu mõtlemine pärineb paljus keskajast, see pärand on mõneti olulisem kui teaduslik mõtlemine, mis alles hakkas tekkima. Tänapäevases kontekstis on kombeks tihti see teine osa ara unustada või tühiseks kuulutada. Makrokosmiliste ja teoloogiliste arutelude juures kasutati tollal teaduslikku meetodit, täppisteaduslikku meetodit, üritati arvutada, üritati loogiliselt tuletada. Oli lootus, et inimese mõistus on võimeline välja selgitama asja olemuse, täpselt nii nagu Johannes Kepler oli võimeline rehkendama välja planeetide asukoha.

II

Teesid: 17.-18. sajandi mõtlemisele oli iseloomulik põimida pühakirja mõtlemine teadusliku mõtlemisega. Inglise William Whiston oli teatud mõttes tüüpiline selle aja mõtleja, kelles olid ühendatud loodusteadlane, teoloog ja filosoof. Mõtlemine ise oli arenenud nii kaugemale, et oli olemas ettekujutus kehast ja hingest. Kui inimene oma mõistust õigesti rakendab, jõuab ta nii või teisiti teadmiseni sellest, et eksisteerib üks ja ainus kõigeväeline Jumal, kes on maailma loonud. Samuti jõuab ta järelduseni, et tema hing on surematu ja et on olemas surmajärgne elu. Milline see surmajärgne elu täpselt on, jääb saladuseks. Katoliiklased leidsid endiselt, et maisest kehast lahkudes läheb hing puhastustulle, purgatooriumi. Anglikaani kiriku seisukoha järgi ei põhine õpetus purgatooriumist Piiblit, mistõttu öeldakse sellest lahti.

Märksõnad: alkeemia, anglikaani kirik, hingede rändamine, religioon, pärispatt, teadus, teaduse ajalugu

EK: Eelmine kord me piiritlesime, mille poolest makrokosmos erineb päris kosmosest, jõudsime niikaugemale, et makrokosmos on see osa kosmosest, mis on mõttetu ilma inimeseta ja sellised struktuurilemendid leidsime ka nagu taevas ja põrgu, kohad kuhu siis inimese hing peaks minema pärast surma ja võibolla ka kohad kus hing asub enne seda kui ta inimesesse tuleb. Lisaks me arutlesime et jutt on makrokosmosest, et võibolla kõige ehedamal kujul tuleb see arutluskäik välja kusagil uusaja alguse ja teaduse alguse perioodil. Sestap lubasime rääkida, Inglismaa uusajast, täpsemalt perioodist 1650-1750.

RJ: Kõnealuse perioodi teaduslikule mõtlemisele oli iseloomulik põimida religioosse (pühakirjal põhineva) mõtlemisega.

EK: Ja isegi nii, et pigem oli pühakiri tähtsam tõelikus kui teadus. Teadus oli meetod töö hankimiseks, aga töö ennast võis pigem otsida pühakirjast.

RJ: Tooksin nüüd konkreetse näite teaduse ja religiooni lähedusest ja kokkukuuluvusest sel perioodil. Inglise William Whiston oli teatud mõttes tüüpiline 17.-18. sajandi keskpaiga mõtleja, kelles olid ühendatud loodusteadlane, teoloog ja filosoof. Aastal 1717 avaldas ta raamatu pealkirjaga "Loomuliku ja ilmutatud religiooni astronoomilised printsiibid". Tõlke pandi raamatutele sageli pikki pealkirju, see siin on suhteliselt lühike. Ometi sisaldub juba raamatu pealkirjas paljugi huvitavat. Mida mõeldakse siin loomuliku ja ilmutatud religiooni all? Loomulik religioon on niisugune religioon milleni inimesel on võimalik jõuda korrektse mõistuse teel (ilma jumaliku ilmutuse abita). Kui inimene oma mõistuse väge õigesti rakendab, siis jõuab ta nii või teisiti tõsikindla teadmiseni sellest, et eksisteerib üks ja ainus kõigeväeline Jumal, kes on selle maailma loonud. Sarnaselt jõuab inimene järelduseni et tema (mittemateriaalne) hing on surematu ning et on olemas surmajärgne elu. Milline see surmajärgne elu täpselt on, jääb saladuseks, ent on teada, et teistsuguses saavad inimesele osaks kas naudingud või karistused, vastavalt sellele, kui hästi või halvasti, õieti või valesti on ta maises elus käitunud ja mõtelnud. Ilmutatud religiooni all peetakse aga silmas eelkõige sääraseid jumalikke tõdesid, mida saab välja lugeda pühakirjast, ent milleni inimene pelgalt oma mõistusega (ilma jumaliku ilmutusest) ei jõua. Näiteks sellised tõed, et Jumal on kolmainus või et Viimsel Kohtupäeval toimub surnute ülestõusmine. Siia kuulub ka õpetus pärispatust.

EK: Oot, inimene kes ei ole religioosset kasvatust saanud, võib siin sattuda raskustesse, arusaamisraskustesse. Küsimus on ju selles, mis on siis pärispatt. Kui laps sünnib, siis pärispatu teooria järgi on ta juba patune. Tänapäeva inimene vaidleb sellele tihti vastu, sest milles siis avaldub väikese lapse patusus, kui ta pole mingit pattu teinud? Lähtudes pärispatu seisukohast on lood nii, et oma loomult on laps ikkagi patune. See hakkab avalduma juba väga maast-madalast, väikestel lastelgi on juba teatud kalduvused ja õelused sees. Nad ei suuda veel pattu teha, aga kui nad suudaks, siis nad teeksid. Ning seda sellepärast, et nende kui inimese loomus on rikutud. See ongi pärispatt mida inimkond kannab. Pärispatu saime kaela juba siis, kui Eva ja Aadam sõid keelatud vilja, vastandades oma tahte Jumala tahtele. ning sellega on inimene kui universaal, inimene kui tervik ära tõuganud Jumala ja ilma Jumala abita pole tal mingisugust lootust olukorrast välja tulla.

RJ: Enamusele tänapäeva eurooplastest võib see õpetus tunduda vägagi imelik ja vastuvõetamatu, aga tollal oli see täiesti tavaline, normaalne arusaam. Tulles tagasi Whistoni raamatu pealkirja juurde

— “Loomuliku ja ilmutatud religiooni astronoomilised printsiibid” —, tuleks tähele panna ka selle tagumist poolt. Meie ajal võidakse arvata, et astronoomia on teadus, mille seostamine või põimimine religiooniga on ülimalt kahtlane ja rumal tegu. Whistoni raamatus on juba pealkirjast alates ühendatud religioossed tõed ja teaduslik arutelu. Tema kasutab teaduslikke argumente põhjendamaks loomuliku ja ilmutatud religiooni õpetusi.

EK: Siin võiks öelda nii, et kui inimene arutleb nende tõdede üle, siis miks ta ei peaks kasutama oma mõistust. Ta kasutab oma mõistust ja teeb seda parimal viisil. Ja parim viis tundub olevat teaduslik viis. Järelikult on täiesti normaalne, et kui rääkida pühakirjast, siis peaks rääkima sellest teaduslikult. Nende ühendamine pole vähimalgi määral kunstlik, vaid see on lausa paratamatu.

RJ: Teisiti öeldes, pühakiri annab ette teatavad maailmavaatelised raamid, mille sees toimub see teaduslik arutelu. Nüüd siis paar huvitavat argumenti Whistonilt. Esimene puudutab tollal levinud arusaama, et Maa on 6-7 tuhat aastat vana. Whiston kaitses seda (tema meelest piibellikku) seisukohta ühe (teaduslikku laadi) vastuväite eest. Nimelt oli hiljaaegu väidetud, et maailmamere vesi pidi oma tollase soolasuse taseme saavutama väga-väga pika aja jooksul.

EK: Võibolla siin peaks selgitama et kuidas see soolasus tekib. Kui nüüd maailmameri on algselt koos maaga loodud, siis loomise järgselt oli vesi mage. On teada et jõed kannavad pidevalt merre soola. Kuigi jõevesi tundub meile mage, ei ole ta ju mitte destilleeritud vesi, vaid sisaldab endas soolalahuseid. Ja kui nüüd vesi aurustub, siis jääb jõge poolt merre kantud sool sinna alles. Pika aja jooksul koguneb jõgede poolt kantud sool merre ja niimoodi muutubki meri soolaseks. See osa soola, mida meri ise lahustada suudab, on jõgede osaga võrreldes kaunis tühine. On võimalik tõesti välja rehkendada kui palju aega võiks kuluda maailmamere soolasuse tõusmiseks praeguse tasemeni. Teades näiteks jõgede voolu hulka ja keskmist soolsust, see on nõ põhikooli ülesanne.

RJ: Ja nii siis väideti, et aeg, mis on kulunud merevee soolasuse tekkeks, pidi olema palju pikem kui 6-7 tuhat aastat.

EK: Jah ja tänapäeval ongi rehkendatud, et see peab ikka kindlasti olema miljoneid aastaid.

RJ: Whistoni jaoks olnuks säärane arvamus absurdne ja vastuvõetamatu. Tema väitel on jutt ülipikast maailmamere vee soolaseks muutumise ajast kõigest ebakindel hüpotees, mille kinnituseks ei leidu vähimatki tõendusmaterjali.

EK: Kusagil pole ju kirjas, et meri pidi alguses mage olema. Selles mõttes ongi kõnealune väide üksnes hüpotees.

RJ: Whiston kaitses tavapäraselt Piiblist tuletatud seisukohta ja püüdis kummutada sellele vastanduvat arvamust. Ta on tuntud selle poolest, et seletas mitmeid pühakirjas kirjeldatud sündmusi komeetide abil, kuigi mõned tema säravatest ideedest olid teistelt laenatud. Igatahes väitis ta oma arutuste põhjal, et aastal 2348 e. Kr. lähenes Maale üks sabaga komeet ning põhjustas suure veeuputuse, millest jutustatakse 1. Moosese raamatu 6-8 peatükis. Whistoni järgi oli tegemist sama komeediga, mida nähti viimati aastal 1680.

EK: Ja siin võiks tähele panna, et kui jutt on ookeani soolsusest siis ütleb Whiston otse ja selgelt välja et tegemist on tõestamatu hüpoteesiga, Aga kui jutt on veeuputusest, siis on tema arvates tegemist väga tõenäolise olukorraga ning see näitab seda et arutluse lähtepunkt on erinev. Ühel juhul ollakse veendunud et Maa peab olema 6-7 tuhat aastat vana ja kui keegi argumenteerib selle väite vastu, peab ta esile tooma erakordselt tugevad argumendid. Aga kui väita, et oli veeuputus, siis see ei ole ju kahtluse all, küsimuseks võib olla veeuputust tekitanud nähtuse olemus. Kuna hiljaaegu oleme teada saanud et on olemas sellised toredad nähtused nagu komeedid, mis põhjustavad palju huvitavaid asju, siis on täiesti ilmne, et komeedid põhjustasid veeuputuse. Selline arutluskäik on mõnes mõttes väga õpetlik, kuna nii ei mõeldud ainult uusajal. Sama tuleb sageli ette ka tänapäeval, mil kõik teooriad, mis on kooskõlas nõ normaalse maailmanägemusega, ei vaja erilist põhjendamist, vaid nad

tunduvad lausa tõenäolised või peaaegu õiged, juba esimesel väljaütlemisel ning neid kritiseeritakse ehk üksnes moepärast. Kõik teised teooriad aga jäävad pigem hüpoteesideks, ka pärast seda kui nende kasuks on võimalik esitada mõjukaid argumente.

Nii et tõde on tänapäevalgi enne juba teada ja pärast üritame seda tõde teadusliku meetodi abil tõestada. Uusajal oli see täiesti normaalne tegevusviis ja on seda tänapäevalgi, kuid praegu peetakse heaks tooniks varjuda objektiivsuse maski taha.

Võib-olla oleks nüüd paras aeg minna konkreetsete probleemide juurde. Eelmine lubasime rääkida makrokosmose struktuuri elementidest. Selleks et rääkida neist, tookord nimetasime konkreetsetelt põrgut ja taevast, peaks enne üldse käsitlema küsimust, mis asi seondub põrgu ja taevaga. Teatavasti on inimene mullast võetud kõnnib maa peal ja saab uuesti mullaks. Ja mis siis asi see siis on mis põrgusse või taevasse läheb? Teiste sõnadega, tekib küsimus hinge ja keha probleemist. Neist asjust pole tänapäeval kombeks rääkida, või kui on, siis vist väga kindlas kontekstis.

RJ: Jah, siinkohal võiks tuua ühe meie ajale iseloomuliku näite, mille leidsin hiljuti ilmunud gümnaasiumi psühholoogiaõpikust ("Psühholoogia gümnaasiumile", Tartu Ülikooli Kirjastus 2002).

EK: Mille väärtushinnanguid me kuidagi kahtluse alla ei pane.

RJ: See on suurepärane õpik, mida ma soovitaksin eriti lugeda filosoofidel. Juba esimese peatüki teises lõigus käsitletakse traditsioonilist hinge ja keha probleemi. Tegemist on teatava ideoloogilise sissejuhatusesega kogu raamatule: "Üheks vanimaks psühholoogiaprobleemiks on keha ja hinge suhe. Kuigi paljud on aegade jooksul uskunud, et hing võib kehast irduda ja elada iseseisvat elu, ei pea teaduslik psühholoogia seda seisukohta usutavaks, kuna selle kohta puuduvad tõsiselt võetavad andmed ehk teaduslikud faktid. Olemasolevad tõendid kõnelevad selle kasuks, et mõistus ja tunded tekivad inimese ajus ning lakkavad toimimast koos ajutegevuse kustumisega. Inimese hing saavutab surematuse hoopis kultuuri kaudu: inimese mõtted, mälestused ja tunded elavad edasi, kui nad on jäädvustatud kirjas või mõnel muul pärandataval viisil." Seda lõiku ja eriti viimast lauset esmakordselt lugedes tuli mu näole sügav muie. Inimene sureb, aga tema hing saavutab surematuse, sest tema mõtted ja mälestused elavad (kusagile jäädvustatult) edasi... Kui me lisaksime siia, et kadunuke elab edasi oma lastes ja lastelastes jne, siis mida see meenutab?

EK: Ilmalikud matused.

RJ: Just nimelt, need on ilmalikud matused. Gümnaasiumiõpilased juhatatakse inimpsühholoogiasse sisse ilmaliku matusetseremooniaga. (Loodetavasti ikka tohib niimoodi heatahtlikult ironiseerida).

EK: Siit ilmneb siis see et inimene on tänapäeva seisukohalt võttes surelik, elab surelikuna, sureb surelikuna, ta on topeltsurelik.

RJ: Õpikus väidetakse, et inimese mõtted ja mälestused elavad ka pärast tema surma edasi, nimelt siis, kui need mõtted ja mälestused on kuidagi jäädvustatud, aga inimene ise (või tema hing) ei ela edasi.

EK: No see on täiesti normaalne seisukoht.

RJ: Kahtlemata, muidu ei avaldataks seda kooliõpikus. See on kõige tavapärasem ja pealegi teadusliku põhjaga seisukoht.

EK: Jah kuigi on väga küsitav, kas siin teadus midagi lausa ära tõestanud on, kuid see on hoopis teine probleem. Aga tuleme nüüd tagasi nüüd normaalsuse juurde, vaatleme igapäevast praktilist normaalsust. Näiteks kui suvaline inimene läheb ja lööb varba vastu kivi. Siis saab ta teadlikuks kahest asjast: on olemas kivi ja on olemas valu varbas. Ja ilmselt see kivi ei ole valu ja valu ei ole kivi. Need on täiesti erinevad asjad. Võib osutada veel, et seda kivi nägi ta unes, kuid ta ärkab üles ja avastab, et tal on varvas magades kuhugi vahele jäänud ja valu oli ikkagi päriselt olemas. Ilmneb, et on tegemist kahe erineva nähtusega. Ja teatud aegadel ja väga kaua aega oligi normaalne ja täiesti iseenesestmõistetav, et neid nähtusi lahutati. Täpselt samamoodi nagu tänapäeval on kombeks neid samastada.

RJ: See juhatab meid tagasi selle perioodi juurde, mida me siin käsitleme. Vastupidiselt tänapäevale oli tollal täiesti normaalne uskuda, et varem või hiljem, ühel või teisel moel läheb elu pärast surma edasi.

EK: Tollal kuulutati inimesele, et tal on mängida väga eriline osa ja et tema elu läheb pärast surma edasi ning see oli normaalne seisukoht. Ja kas ei tundu see kuidagi ülevam olevat kui tänapäevane seisukoht?

RJ: Võib-olla me ei peaks siin võtma üht- ega teistpidi hoiakut ega püüdmagi väärtustada. Aga kindlasti tuleb siit välja põhimõtteline erinevus tollaste ja praeguste arusaamade vahel.

EK: Ma ei tahtnudki väärtustada, vaid lihtsalt selgitada miks on arusaadav, kui inimesed sellisest hoiakust kinni peavad. Inimesele meeldib näha keha ja hinge pigem eraldiseisvana, mitte ühe ja samana.

RJ: Jah, see arusaam või usk või teadmine, et elu läheb pärast surma edasi, näib tõesti meeldivam ning 17-18 sajandil peeti seda reeglina ka mõistuspäraseks ja põhjendatuks.

EK: Ega mõtlejale endale ei pruugigi nii väga meeldida see arusaam, et hing jääb kestma ja temaga pärast midagi juhtub. Ma tahan rõhutada, et mõtleja oli tollal enda arvates kuidagi objektiivses sundseisus. Talle see võib-olla isiklikult ei meeldi, kuid peab ta tunnistama, et on normaalne uskuda, et inimese hing on võimeline elama kauem kui keha. Ning see on väga hirmutav.

RJ: Kui tunnistada, et surmajärgne elu on olemas, siis seoses sellesama hinge ja keha vahekorra probleemiga tekib siit igasuguseid huvitavaid küsimusi. Näiteks kui mõõnda, et pärast inimese surma väljub tema hing kehast, siis kohe tekib küsimus, kuhu see hing satub. Kus siin universumis on maisest kehast lahkunud hingede koht?

EK: Uusajaks on taastunud arusaam Universumi ühtsusest. Kuni Giordano Brunoni arvati, et Kuu orbiidist kõrgemale jääv maailm on tehtud täiesti erinevast materjalist kuualuse maailmaga võrreldes. Bruno kosmoloogiline printsiip, mille ühe aspekti kohaselt koosneb terve Univerusm ühest ja samast mateeriest, oli meid huvitaval perioodil üldiselt omaks võetud. Ja kui siis räägiti põrgust, taevast ja hingede rännakust, siis neid ei käsitletud enamasti (kuid sugugi mitte alati) mingi rännakuna kusagil teistes dimensioonides nagu tänapäeval kõlbaks öelda või mingis teispoosuses, vaid hinge rännakuid see toimuvad ikka sellesamas Universumis, mis on oma olemuselt ühtne.

RJ: Üks probleem, mida me käsitleda tahame, on põrgu asukoht universumis. Samuti vajab selgitamist, kus on Taevas, õndsate hingede lõplik asupaik.

EK: Nüüd jõudsim me niikaugemale et on olemas hing ja on olemas keha. Hing on see mis keha liigutab. Kui keha õnnetukene ära laguneb, jääb hing alles ja peab sellesamas Universumis siis kuhugi minema.

RJ: Selle ajastu kontekstis, millest me räägime, on need väga tõsised küsimused, ükskõik kui kohatud või kummalised need tänapäeval ka ei tundu.

EK: Tolle ajastu teadlane ei saa teha tõsiseltvõetavat kosmoloogiat, ilma et ta vastaks nendele küsimustele.

RJ: Just, sest nii või teisiti puutub ta kokku selle religioosse raamiga, mille sees ta mõtleb.

EK: Aga enne veel kui minna hingede rännaku juurde, peaks natukene siiski käsitlema hinge-keha dualismi teooriaid. Mis siis hingega ikkagi juhtub, kuidas avaldub hinge surematus, mis seisundis on hing ütleme sellest hetkest alates kui keha laguneb.

RJ: Vastavaid õpetusi oli tollal vägagi erinevaid. Katoliiklased leidsid muidugi endiselt, et maisest kehast lahkudes läheb hing puhastustulle, purgatooriumi. Aga 17-18 sajandi Inglismaa puhul on meil tegemist valdavalt protestantliku maailmaga. Anglikaani kiriku ametliku seisukoha järgi ei põhine õpetus purgatooriumist Piiblit, mistõttu öeldakse sest õpetusest lahti.

EK: Sellega seondub üks väga huvitav analoogia. Sedasama puhastustule protsessi näiteks seostati alkeemiaga. On joonistatud ilus pilt, kus käsitletakse Universumit alkeemiku destillatsiooniahju analoogiaga. Inimese hing on seal keskel, kesk leeki, seda siis küpsetatakse ja temast eraldub kõik halb tuhana ning see vajub alla tuhakasti mille juurde on kirjutatud Saatan,. Ja nõ puhastunud osa hingest, ehk siis destilleeritud aine, kerkib siis üles Jumala juurde.

RJ: Kui aga puhastustuld ei tunnistata, siis kerkib teravasti esile küsimus, mis siis ikkagi hingest saab, kui ta kehast eraldub.

EK: Sellepärast et puhastustuli on tõesti katoliiklik traditsioon, sellest rääkida väga mõistustlikult. Tema järgi tekib vajadus, kui hakata arutlema, kas väiksemat sorti pattu teinud inimene peaks siis kohe igaveseks hukka mõistetud saama. Aga puhastustuld ei ole mainitud kusagil alguses pühakirjas. Tagasi pöördudes algse pühakirja juurde tuli anglikaani kirikus puhastustule õpetus kõrvale jätta.

RJ: Nagu ma ennist ütlesin, kui hing peaks kehast eralduma, siis üks küsimus on see, kuhu ta satub, aga siin kerkib ka teine oluline küsimus, nimelt, missuguses olekus see hing on. Kujutage ette, et hingel pole enam seda keha kasutada, ta ei ole enam seotud meeleorganite ega ajuga ja ometi ta eksisteerib. Tänapäeva psühholoogia seisukohalt on see mõeldamatu. Arvamus, et hing võiks midagi tunda või tajuda ilma ajuta, kehast väljununa vms ei mahu nüüdisaegse teadusliku maailmaraami sisse.

EK: Tänapäeval ollakse arvamusel, et see toimub kõik ainult aju kaudu, aga tollel ajal oli arusaam, et ajul ei pea olema sellist funktsiooni,.

RJ: Mõõndes, et hing saab kehast eralduda, tekib küsimus, kas ta säärases olekus ka midagi tunneb ja kogeb. Mida ja kuidas? Whistoni ja Newtoni ajal aruteleti muuhulgas selle üle, kas mõned hinge võimed selles olekus säilivad. Kas näiteks mälu on alles, kui hing on kehast eraldunud. Ametlik seisukoht oli igatahes selline, et kehast eraldunud hing ei hävi ning on ärkvel. Samas leidis teisitimõtlejaid, kes väitsid, et hing on selles olekus magav. Pikk unenäota uni.

EK: Viimse kohtupäevani.

RJ: Ja lõpuks oli muidugi seisukoht, mis näikse kokku sobivat pühakirjaga, aga mitte nii hästi anglikaani kiriku ametliku doktriiniga. Selle seisukoha järgi ei ole hing midagi muud kui eluhingus, mis on materiaalsesse kehasse sisse puhutud, nõnda et hing ei saa ilma kehata eksisteerida.

EK: Pigem vana testamentlik lähenemine asjale.

RJ: Just. See oli siis põgus ülevaade nendest võimalustest hinge ja keha rännaku alguses.

EK: Kuidas selle kehaga nüüd on. Praegu pole me keha kohta veel midagi rääkinud, ainult seda et keha mullast võetakse ja mullaks saab. Aga mismoodi see keha võiks veel rännata?

RJ: Tollal usuti, et tuleb surnute ülestõusmine ja Viimne Kohtupäev. Need, kes pooldasid seisukohta, et surma ja ülestõusmise vahepealsel ajal eksisteerib hing kehast eraldi, leidsid, et kui surnu üles tõuseb, siis ühendatakse tema hing uuesti kehaga. Kas üles peab tõusma seesama keha, mis maha maeti? Igatahes peab see olema sellesama inimese keha, kes kord Maa peal elas. Siinkohal murdis loodusteaduslik mõtteviis väga tugevalt sisse Tekkis rida teadusliku ja filosoofilise värvinguga probleeme ja tõlgendusvõimalusi. Kui rännak jõuab lõpule ja kuri inimene on jõudnud põrgusse, siis tollase arusaamise kohaselt saavad talle seal osaks nii hingelised kui kehalised karistused.

EK: Järelikult on keha vajalik. Kuid isegi rahvajuttudes ironiseeriti, et vot see mees pandi 20 hundi poolt nahka, et küll oleks huvitav näha kuidas see keha ükskord viimsel päeval kokku pannakse. See tähendab et need asju ei arutatud mitte üksnes professionaalsete mõtlejate ringis, vaid et see oli väga levinud arutluste teema ka väljaspool filosoofia kateedrit.

RJ: Kui inimene siiralt usub, et talle on antud lühike aeg elada selles 6-7 tuhande aasta eest loodud maailmas ning peagi saab talle osaks kas igavene õndsus või igavene piin, siis ilmselt on kogu tema maine elu hoopis teistsugune.

EK: Paljud mõtlejad uskusid Jumalat ikka väga siiralt, sellepärast nad tundsidki nii sügavat huvi ja nägid nii palju vaeva, rakendades rehkendamiseks kogu oma vaimujõu.

Kahjuks me ei suutnud seekord oma lubadust pidada. Me lubasime rääkida muuhulgas ka sellest kus taevas ja põrgu asuvad, aga niikaugemale me ei jõudnud. Küll aga jõudsime rääkida sellest, mida tollel ajal usuti, kuidas saadi aru, et on olemas keha ja hing. Me püüdsime veenda, et on väga tõsine probleem, mis saab kehast ja hingest pärast surma. Sellest, kus nad siis tegelikult rändama peavad räägime loodetavasti juba järgmises numbris.

III-IV

Teesid: Uusaegsele teaduslikule ja religioossele mõtlemisele oli omane ühesugune aja kulgemise skeem kirjeldamiseks lineaarset makrokosmist ajaskaalat. Kõigepealt toimus maailma ja inimese loomine ja inimese pattulangemine ning umbes kaks aastatuhandet hiljem järgnes sellele suur veeuputus. Ajaskaala keskel seisis Kristuse ristisurm ja ülestõusmine ning peagi saabub ka maailma lõpp. Inimesi ootab kas siis igavene õndsus taevas või piinad põrgus. Arutlusteemaks võis olla küsimus, mis toimub hingega pärast surma ja enne kohtumõistmist. Uusaegne religioosus mõjutab olulisel määral ka tänaseid arusaamu teadusest.

Märksõnad: teaduse ajalugu, teadusfilosoofia, lõpmatus, religioon, uusaja filosoofia, ülestõusmine.

EK: Seekord oli meil plaanis natukene vaadelda ajaskaalasid, makrokosmist ja mikrokosmist ajaskaalat.

RJ: Sellesama ajastu kontekstis, millest me räägime, tuleks muidugi alustada algusest, nõ alfast ja jõuda välja oomegani. Seda võib võtta lineaarse skeemina maailma algusest lõpuni välja. On selge, et see maailm algab siis, kui ta luuakse. Just nimelt luuakse. Tõlalt peeti peaaegu mõeldamatuks seda, et universumil on algus ja enne seda pole midagi. Midagi peab olema alati olemas olnud. Küsimus on ainult selles, kas see, mis alati olemas on olnud, on vaimne või materiaalne olev. Valdav seisukoht, nagu me oleme juba märkinud, oli selline, et niisuguse suurepärase universumi sai valmis teha ainult mingi väga tark ja seega vaimne olev/olend [ingl. k. *Being*], kes on alati eksisteerinud.

EK: Oleks väga naljakas ette kujutada, et meil on näiteks hunnik savi, hunnik liiva, tükk mingisugust rauda vedelemas ning kui see nüüd lihtsalt segiläbi raputada, siis peaks tekkima see ilus maailm, peaks tekkima need ilusad loomad, need ilusad taimed.

RJ: Veelgi kummalisem on ette kujutada, et savist ja liivast (või üldisemalt: pelgast mateeriakuhjatisest) tekib inimõistus. Inimene tuleb ikka valmis teha, nii keha kui hing. Maailma loomist, loomade, taimede ja inimese loomist kirjeldatakse 1. Moosese raamatu kahes esimeses peatükis. Sellele, kes usub, et Piibel on sõna tõsisel mõttes Jumala Sõna ja ilmutus – ja tüüpiline varasema uusaja mõtleja seda uskus – on siin nii või teisiti tegemist tõsilugudega. Küsitavaks jääb vaid see, kuidas täpselt neid jumalikke tõsilugusid tõlgendada. Nagu me eelpool seletasime, tõlalt oli igati mõistlik arvata, et maailm on loodud vaid mõni tuhat aastat tagasi. See arvamus näis olevat kooskõlas nii pühakirja kui mõistusega. Vabamõtlejate kahtlused ja vastuargumendid ilmselt enamust ei veennud. Sest öelda, et maailm on palju vanem, võib-olla igavene, tähendanuks öelda, et Piibel valetab ja seega ei olegi Jumala Sõna. Säärane patune järeldus oli enamuse jaoks täiesti vastuvõetamatu. Loomisest järgmine oluline sündmus meie skeemil on ilmselt inimese pattulangemine. Täpsemalt: Aadama ja Eeva – esimeste inimeste – elu paradiisis, nende pattulangemine ja paradiisist välja ajamine (1. Moosese rmt, ptk 3-4). Järgmine meie arutelu

seisukohalt oluline sündmus on suur veeuputus. Nagu nägime, püüdis William Whiston seda sündmust täpselt dateerida. Veeuputuse toimumisaeg oli muidugi vaieldav. Üldiselt arvati, et see toimus tuhatkond aastat või ka veidi rohkem pärast loomist.

EK: Erinevate variantide järgi toimus see tuhandest kuni kahe tuhande aastani pärast maailma loomist. Keskeltläbi arvati, et läks umbes 1 poolteist tuhat aastat enne kui maailmale vesi peale tõmmati. Seda kõike arvestati hoolikalt, teaduseraamatud ühes käes ja piibel teises käes.

RJ: Oluline on siinkohal rõhutada seda, et uusaegse teaduse rajajate jaoks ei olnud kõnealused piibllilood mitte luiskelood ega muinasjutud lastele ja lihtsameelsetele, vaid neid võeti tõesti tõena, kirjeldusena sellest, kuidas asjad juhtusid. Muidugi otsiti mõistlikku balanssi päris sõnasõnalise ja üdini allegoorilise piiblikäsitluse vahel, aga laias laastus kehtis arusaam, et selles pühas raamatus on kirjas jumalik, ilmutatud tõde. Neil seal ja tollal polnud mõtlemise taustaks seesugust teaduslikku maailmapilti, mis on tänapäeval valdav.

EK: Ega see tänapäeval valdav teaduslik maailmapilt ka nüüd pattudest päris prii pole ning võibolla jõuame neistki kunagi rääkida. Ka tänapäevase teadusliku maailmapildi aluseks on ikkagi usaldav uskumus ning ausalt öeldes oleme sama pimedad nagu vanastigi. Peaasi on, et enamus eksiks korraga. Siis on meil tunne, et kui me kõik koos eksime, siis meil on ju õigus.

RJ: Hämmastav, kuidas ühel või teisel perioodil valdavad inimesi ühed või teised kollektiivsed uskumused, millest nii entusiastlikult kinni haaratakse.

EK: Bryan Magee on öelnud hästi, et kui üldse midagi filosoofia- ja teaduse ajaloos kindlat on siis on see et iga järgneva põlvkonna arvates olid eelmised põlvkonnad jaburad ja uskusid erakordseid lollusi. Meil ei ole mingit alust pidada ennast selleks jadas erandiks.

Sealjuures võib osutada, et mõndagi sellest, mida tänapäeval mõni isik räägib, seda kiidetakse, 200-500 aasta pärast väga suureks tõeks. Aga meie õnnetuseks ei suuda me seda suurt tõde jamade hulgast üles leida.

Tulles selles võtmes veeuputuse juurde tagasi arvestagem, et tegemist oli väga tõsise teadusega. Väga tõsiselt rehkendati ja arutleti veeuputuse kestuse üle, veehulga üle veeuputuses, selle veehulga päritolu üle jpm. Appi võeti ning leiutati mitmesugused kosmilised teooriad, alates komeetidest kuni selleni välja, et vesi lihtsalt liigutati või tõmmati mingisse asendisse. Nii et seda tehti väga tõsiteaduslikult.

RJ: Jah, võiks öelda, et veeuputus oli tõsine teaduslik-teoloogiline või teoloogilis-teaduslik probleem. Kui nüüd seda ajaliini pidi edasi liikuda, siis kusagil on Kristuse sündimisaeg, mille järgi aega rehkendatakse. Sellele järgneb Kristuse ristilöömine ja ülestõusmine. Kristuse kui inimkonna Lunastaja sünd, õpetusejagamine, surm ja ülestõusmine on meie maailma aja skeemis teatud mõttes kesksed ja kõige olulisemad sündmused alfa ja oomega vahepeal.

EK: Võibolla sama oluline võis olla ka siiski loomise hetk ja ütleme et ka pattulangemise hetk. Kuid tõsi on see, et Kristuse ülestõusmine on keskne sündmus kindlasti meie jaoks, see koht kust alates on tegelikult võimalik juba ajaloost rääkida. Kristus on ju sündinud siiski ajaloolisel ajal, ehkki seda väidet on paljud vaidlustanud. Igatahes on jutt sel puhul ajaloolisest ajast, kuid loomise ja veeuputuse toimumise aja üle võis tõepoolest vaielda. Nii et ülestõusmisele kui keskpunktile tuginedes võis oma kosmoloogiat üpris mõnusalt edasi arendada.

RJ: Pärast Kristuse ülestõusmist asuti muidugi ootama tema tagasitulekut ja oodatakse tänapäevani. Siit jõuame maailma lõpu problemaatika juurde. Uusajal leidis endiselt mitmesuguseid arvamus selle kohta, millal see maailm võiks otsa saada, aga nii või teisiti pidi see aeg varem või hiljem kätte jõudma. Ja kindlasti arvati seda saabuvat märksa lähemas tulevikus, kui me tänapäeval üldse oleksime võimelised uskuma.

EK: Juba ristiusu esimestel sajanditel usuti viimsepäeva küllaltki kiiret saabumist ja see usk pole

siiani kuhugi kadunud. Oma elu jooksul olen kuulnud palju viimsepäeva kuupäevi, neid oli igas eelmise sajandi kümnes, oli aastal 2000 ja järjest neid juurde ennustatakse.

RJ: Jah, eks nende ettekuulutustega ole alati see häda, et välja kuulutatud kuupäevad jõuavad kätte, kuid midagi ei juhtu.

EK: Aga teisest küljest kui viimnepäev väga kaugesse tulevikku lükata, siis see idee ei müü jälle ennast sugugi.

RJ: Praegune "internatsionaalse terrorismi" ajajärk pakub ilmselt taas kord suurepäraseid võimalusi ilmalõpu kuulutamiseks.

EK: Maailm on nüüdseks nii globaalne, et minu teada praegu üks kõige populaarsemaid maailmalõpu teooriaid on seotud hoopis maajade usundiga. Nende arvates saabub maailma lõpp 23. detsembril 2012. See on ka juba piisavalt lähedal, nii et võibolla ei suudagi uued maailmalõpu teooriad niipea sellega arvestatavalt konkureerida, kuigi pole välistatud.

RJ: Naastes meie skeemi juurde: on mõeldamatu, et maailmal polnud algust, aga samuti, et sel ei tule lõppu.

EK: Ja maailma lõpp peab ju lähedal olema, see on ju selge. Vaadakem ainult natuke ringi ja rakendagem oma mõistust. Me ju näeme, mis jama igal pool toimub ja täpselt sama tunne on olnud kõikide aegade inimestel. Pole raske taibata, miks on usutav, et maailma lõpp ei ole enam kaugel.

RJ: Ja mis siis maailma lõpus juhtub?, Tuleb surnute ülestõusmine. Johannese ilmutusraamatu järgi (ptk. 20) on neid ülestõusmisi kaks, nende vahele mahub aga tuhandeaastane rahuriik maapeal, mil Saatan on aheldatud, aga Kristus elab ja valitseb ühes märtritega, kes on osa saanud esimesest ülestõusmisest Teiste sõnadega, esmalt "tõusevad ellu" kristlikud märtrid, ülejäänud surnud jäävad veel tuhandeks aastaks "ellu tõusmata".

EK: Ja muuseas ei tasu arvata, et ülestõusmise idee on jäänud mingisse 17.-18. sajandisse, vaid see elab praegugi jõuküllast elu. Nii näiteks võib praegugi igaüks tellida Tulane'i Ülikooli (New Orleans) matemaatilise füüsika professori Frank J. Tipleri suurepärase raamatu pealkirjaga "Surematuse füüsika". Ja seal on väga põhjalikult analüüsitud, kuidas kõik mis on lubatud pühakirja järgi, võib tegelikult realiseeruda. Selle üle on raamatus väga tõsiselt ja teaduslik-filosoofiliselt arutletud. Selgub, et ülestõusmine, igavene elu jmt on tulevikus täiesti reaalsed, kui inimkond jõuab oma arengus nn "oomega" punkti, kus ta omandab nõ jumaliku kvaliteedi. Kuna aeg pole siis enam takistuseks, siis on pühakirja lubadused teostatavad ka meie suhtes, kes me täna siin elame. Sellelaadseid ideid on kirjanduslikult tutvustanud meile Dan Simmons oma "Hüperioni" sarjas. Enamik füüsikuid on taolised teooriad muidugi tagasi lükanud ja kaunis muigava suuga, , aga raamat on igati lugemist väärt. Tipleri seisukohti tuntakse ka kurikuulsa antroopsusprintsibi variandina, mida nimetatakse totaalseks antroopsusprintsibiiks. Selle järgi siis inimvaim areneb ja areneb ja areneb kuni "oomega" punkti jõudnuna tekib nõ lõpmatuslik mõistus, ehk siis jumal, kelle jaoks aeg ja ruum ei ole enam piiravateks faktoriteks. Jumalat küll praegu veel pole, kuid ta tekib tulevikus. Ja kuna Jumala jaoks on kogu aeg kui tervik kättesaadav, siis on ta pärast tekkimist ka minevikus (seega ka praegu) tegelikult olemas. Tema on ka see, kes meie maailma lõi sellisena, et inimene saaks siin elada, tema antud lubadused on jõus ning õiglasi inimesi ootab igavene elu. Tipler on väga põhjalikult näidatud, kuidas kõik pühakirja lubadused realiseeruvad. Selline tõlgendus sobib väga hästi ka juba 21. sajandisse.

RJ: Nüüd aga tollest teisest ülestõusmisest. Kui tuhat aastat rahuriiki otsa saab, siis tõusevad surnuist üles kõik ülejäänud inimesed, sealhulgas ka need patused, kes ...

EK: ...osutuvad jumalast äratõugatuks.

RJ: Just. See ülestõusmise lugu on andnud ainekult paljudele õudusfilmidele ja muule sedalaadi loominguks. Rahuriigi lõppedes päästetakse Saatan mõneks ajaks lahti ja seejärel heidetakse ta tule- ja vävlijärve. Viimaks toimub kohtumõistmine inimeste üle. Lõppjaam või õieti kaks lõppjaama, kuhu inimeste hinged ja kehad peaksid välja jõudma, on Taevas ja põrgu. Taeva puhul on selge, et need,

kes pärast kohtumõistmist sinna pääsevad, jäävad sinna igaveseks ja neil on seal kahtlemata väga hea olla. Selle nimel tasub siin maa peal pingutada, panna vastu igasugu kiusatustele ja ahvatlustele, võib-olla isegi loobuda maistest naudingutest. Eks ole kummalisel kombel hedonistlik lähenemine, kõik see enesepiitsutamine ja -näljutamine, üliras vaguruses elamine — kõik selleks, et pälvida taevased naudingud.

EK: Võib aru saada miks Immanuel Kant oli seda laadi vaga elu suhtes ironiline, ta ei jäägi niiväga kaugele sellest perioodist. Kant ütles, et juhul kui ma ainult sellepärast elan õiglast elu, et saada tulevikus selle eest preemiat, siis see ei maksa see elu mitte midagi. Maksab ainult see mida ma teen kohusetundest. Peaksime rõõmustama, et taevavärv on Peetrus, aga mitte Immanuel Kant, sest vastasel juhul oleks kõik see munkade ja nunnade pingutus lausa asjata.

Taeva asukoha kohta tahaks öelda, et selle paigutamine ei olnud väga raske probleem; taevast on enamasti paigutatud ikka kinnistähed sfääri taha. Ja, kui lauldakse et “seal tähtede taga kus lehvivad palmid ...”, siis need on need palmid mis lehvivad sealsamas kinnistähed taga.

RJ: Taeva asukoha kohta öeldud tuleks võtta pigem sõnasõnalt kui metafoorina. Siin ei peeta silmas mingit abstraktset teispoolest.

EK: Meie universum on nagu suletud tervik, meil on vaja teisi dimensioone välja mõelda, aga tolleaja inimese kosmoloogiline maailmapilt ei nõudnud erilist teispoolest. Milleks veel mingit muud teispoolest leiutada, mingit dimensiooni välja mõelda kui on olemas koht kuhu taevast panna, väga loomulik koht. On koht teispoolest kinnistähed sfääri.

RJ: Nüüd peaks rääkima ka nendest, kellel pärast surma ja ülestõusmist sugugi nii hästi ei lähe, s.t. nendest, kes kohtumõistmisel süüdi mõistetakse. Tõlgi vaieldi tuliselt küsimuse üle, mis neist õnnetuist patuseist õieti saab. Selge oli see, et nad peavad saama kätte oma karistused maapeal sooritatud pahategude eest, aga vaieldavaks jäi pörgupiinade kestus. Traditsioonilise arusaama kohaselt pidid pörgupiinad kestma igavesti. Kuid ajajärgul, mida meie käsitleme, hakkas see hirmuäratav pörgukujutelm mõnevõrra lahjenema. Hakati arutlema, et äkki see ei ole ikka õiglane, kui ajalike kuritööde eest igavesti karistatakse. Õiglus on ju üks Jumala olulisi atribuute. Õiglane Jumal ei saa lasta patuseid igavesti piinata. Pigem laseb mõnda aega piinata ja seejärel lõplikult hukata. Või on hukkamõistetuilgi viimaks lootus oma hinge surmast päästa? Arutleti, kas pühakiri, Jumala Sõna ikka annab tunnistust igavestest pörgupiinadest või ei.

EK: Muidugi seondub pörguga veel palju probleeme. Richard Sorabji on eeskujul võime ühte neist tutvustada: Ükskord ühes kongis palvetab üks munk, tal on paha olla, tal on probleem. Kongi laskub ingel talle nõu andma. Ja munk räägib asja ära. “Ma ei saa aru miks võib minna nii, et ma teen üheainsa patuse elus, kuid mind mõistetakse igaveseks ajaks pörgupiinadesse. Selle üheainsa patuse teo eest võin ma osutada hukkamõistetuks igaveseks ajaks. Ja samal ajal keegi, kes on terve elu elanud patuse, võib osutada üheainsa teo eest õigeks mõistetuks, nagu näiteks rõõvel ristipuu, kellele ju öeldi, et “veel samal päeval pead sa minuga paradiisis olema”. Ma olen väga mures, miks ei võiks jumal asju nii korraldada, et näiteks need kes on natuke pattu teinud, need võiks olla pörgus vaid ühe päeva aastas. Näiteks jõululapäeval saadetakse spetsiaalselt pörgusse need kes on pattu teinud, ja ülejäänud 364 päeva saavad nad paradiisis olla. Kes on rohkem pattu teinud, need võiks näiteks 3 päeva aastas pörgus olla. Need patused kes on teinud ühe heateo, et neil lastakse paar päeva paradiisis olla. Niiviisi oleks ju asi palju õiglasem.”

Ingel vastab mungale: “Aga sa oled ju haritud mees ja matemaatikat õppinud, mõtle natukene. Kui karistus oleks lõpliku aja peale, siis oluks su jutt mõttekas, aga kuna karistus on igavene, siis tuleb välja, et mõlemad isikud, nii peaaegu pühak, kui ka peaaegu antipühak oleksid nii pörgus kui ka paradiisis ühepalju, lõpmata palju päevi. Ja see ei oleks enam õiglane. Kuna karistus on igavene, siis ei jää jumalal midagi üle, kui inimene kas õigeks või hukka mõista. .” Nii et selle igavese karistusega kerkivad üles väga huvitavad probleemid. Muuhulgas on ingli vastuski tegelikult üpris pealiskaudne. Siin on tegemist lõpmatute hulkade omadusega, mille järgi lõpmatu hulga lõpmatu osahulk võib olla sama võimas kui hulk ise. Kuid see ei tähenda et sel osahulgal oleks sama kvaliteet, mis algusel hulgal. Ehk teiste sõnadega: mõelge ise, et kas pole erinev kui ma pean igavesti istuma 364 päeva

katlas ja ühe päeva palmi all ning seda järjest kogu aeg sellises tsükli, kas pole see erinev olukorrast, mil tuleb igaveses tsükli istuda 364 päeva palmi all ja üks päev katlas. Nende kahe olukorra kvaliteet on täiesti erinev ja kellegi meist pole raske nende vahel valikut teha.

Ma tahaks öelda et teadlased olid igaveste karistuste üle arutledes kimpus terve hulga probleemidega ning lõpmatuste matemaatika, mis natukenegi võimaldanuks analüüsi, oli tollal alles tekkimas.

RJ: Tõepoolest, see on periood, mil matemaatikud hakkasid tõsisemalt tegelema lõpmatuse problemaatikaga. See ärritas õige paljusid teolooge. Teoloogidele võis tunduda, et nende käest krabatakse midagi olulist ära, sest sinnamaani oli lõpmatuse teema käsitlemine olnud teoloogia privileeg.

EK: Aristotelese traditsiooni järgi võeti kasutusele potentsiaalse lõpmatuse mõiste. Tavaliselt kui teadlane rääkis lõpmatusest, rääkis ta potentsiaalsest lõpmatusest. Selline lõpmatus on lihtsalt suurem kui ükskõik milline etteantud arv, või siis väiksem kui ükskõik milline etteantud arv. Aristotelese järgi ei suuda ma aru saada lõpmatusest, aga ma võin ette kujutada et see on suurem (või väiksem) ükskõik millest. Selline lõpmatus sarnaneb liikumisega lõpmatusse. Aga see "päris" täielik lõpmatus -- aktuaalne lõpmatus, seda siis samastati mõnes mõttes metafüüsilise lõpmatusega ehk jumalaga ning see oli siis tõepoolest teoloogide pärusmaa. Aga ka tänapäeval öeldakse, et kui füüsikud ähkides puhkides mäetipule jõuavad, avastavad nad eest teoloogid, kes on juba sajandeid oodanud.

Nüüd jõuame tegelikult tagasi sinna kust me seda saadet alustasime. Ikka sellesama juurde, milles siis seisneb teaduslik uskumus või teaduslik teadmine. Miks juhtub nii, et tänapäeval nõ nülitakse tõesti Newtonilt maha väga oluline osa tema loomingust, ei räägita midagi tema müstilistest töödest ja miks see tendents on võibolla üldine. Võtame mõne teise füüsiku, tänapäeva füüsiku, näiteks Einsteini, kellest on tehtud peaaegu et jumal, täpsemalt teaduspühak. Legendi järgi oli 20. sajandil oli selline füüsik nagu Einstein, ja see on nüüd geenius musternäidis, kellest alates on kõik muutunud ja hoopis teistsuguseks saanud. Ja ta tõstetakse nii kõrgele postamendile, et jäävad märkamata teised geeniused, kes ei olnud sugugi rumalamad ning Einsteini suurtest eksitustest ei räägita mitte ühtegi sõna.

RJ: Einsteinist tehti üks 20. sajandi suurimaid staare Marilyn Monroe kõrval.

EK: Jah seda on selgelt tunda. Siin ja praegu pole muidugi õige koht Einstein maha tegemiseks, kuid ütleks siiski, et nii kõrget postamenti ta teiste geeniusete kõrvale kindlasti ära teeninud ei ole. Selle taga seisab vajadus kedagi kummardada. Ja kui kedagi juba peetakse endast paremaks, siis pannakse ta kohe niipalju endast paremaks ja targemaks, et noh meil pole ju lootustki tema tasemel olla.

Umbes samuti oli varem Newtoniga, kes oli just tolle perioodi mõtleja millest me siin räägime. Newtoni loodud maailmasüsteem oli paljude arvates võimeline niipaljusid asju käsitlema ja seletama, et samamoodi tõsteti temagi võrreldamatult kõrge postamendi otsa, teistel polnud nagu lootustki talle vastu saada. Nii küpsetatakse teaduspühakuid. Muidugi olid Newtoni mõtlemises on olemas mõned tõepoolest väga olulised momendid. Näiteks seesama õuna kukkumise lugu, mille autoriks oli William Stuckley, pähekukkumisest seal nüüd küll juttu ei olnud, kuid ta olla tõesti vaadanud õunte kukkumist, ja siis aru saanud, et tegemist on sama jõuga, mis siis liigutab kuud taevas. Ühesõnaga, ta mõtles kuu liikumise teooria üle, Kepleri seadused oli selleks ajaks juba teada, Newton püüdis mõista, mis võiks neid seadusi siis põhjustada. Ta otsis põhjusi seadustele, ja see ei ole i üldse niiväga tavalise teadlase moodi. Võib olla selle eest võiks Newtoni tõesti võiks ka postamendile tõsta. Tavaline teadlane niiväga ei mõtlegi loodusseaduste loomuse üle, tas kipub kiiresti rehkendama või pigem püstitab mingisuguse paremini lahendatava probleemi.

Kui mõeldi kuu liikumise ja õuna kukkumise peale, siis pigem nii, et üks asi on kuu liikumine taevas ja teine asi on õuna maha potsatamine. Ja neid on alati käsitletud täiesti erinevate asjadena. Aristotelesest alates oli ju selge, kõik asjad alates kuu orbiidist peavadki käima ringjoont mööda: kui me laseme tüki kuivainet lahti, siis see hakkab mööda ringjoont liikuma ümber universumi keskpunkti. Aga kui me võtame tüki maad või tüki vett või õuna, siis see kukub allapoole. Neid tulebki erinevalt

käsitleda.

Siin peaks hoopis ehk Giordano Brunot hea sõnaga meelde tuletama, siis kes taastas materiaalse ühtsuse ühtluse universumis, kelle järgi polevahet kuualusel ja kuupealsel maailmal. Ta tõi sisse sellised kosmoloogilised printsiibid, et maailm on ühesugune, enamasti kõikides suundades üheväärne, ja enamvähem ühesuguse ainega täidetud ja materiaalselt ühtne. Ja see võimaldas kuud ja õuna näha ühes võtmes, see oli aluseks, et Newton võis oma idee peale tulla, mis oli loomulikult ka geniaalne samm. Kuid samas tegeles Newtongi salateadustega ja tema tegevuste kohta võiks paljugi öelda. Kuid tema kritiseerimiseks pole siin õige koht, tähtis on see, et ei ole vaja inimestest jumalaid või pühakuid teha, vaid nende tegevust tuleb vaadata kontekstis. Pole vaja arvata, et kui keegi tuli mingi asja peale siis ta kindlasti peab olema see, kes kõnnib jumala paremal käel, jalutab koos jumalaga nagu püha Eenok, vaid et ta on ikkagi üks meie hulgast. Ta oli vaieldamatult võimekas ja osutus õigel ajal tegelema jõukohase tähtsa probleemiga, tal oli kindlasti ka õnne leida lahenduv probleem ja ta töö ei läinud kaduma. Rõõmustagem, et meie hulgas on selliseid, kuid ärgem tehke neist ebajumalaid. Teadusel pole vaja pühakuid, ehk küll neid vajavad teadusideoloogid.

RJ: Samas ei maksaks ka jumalatest ja kuraditest ilmaasjata inimesi teha.

EK: Jah muidugi kuid ei tohi unustada et (kristliku teoloogia järgi) on inimene on ikkagi Jumala näo järgi tehtud, ja kuradiga paistab meid ühendavat vähemalt üks asi, see on kannatus. Kui kuradid viibivad põrgus, siis nad ei ole seal nii nagu pilapiltidel kujutatakse: mees on katlas, kurat, viinapudel käes, torgib teda viglaga ja irvitab, ei, kuradid on seal ka karistuseks, seega on nad ka kaaskannatajad ja kannatus ongi mõnes mõttes see mis meid ühendab. Seda võiks mõista nagu olukorda vene armees. Seal on teatavasti dedovštšina probleem. Mõnes mõtte võib öelda, et see, kes piinab noorsõdurit, on piinatava kaaskannataja, sest temagi kannatab armeeteenistuse käes ja kannatus ühendab neid.

RJ: No ilmselt ikka ühendab, sest piinaja on varem ise kannatanud kuidagi. Siin on olemas analoogia põrguga.

EK: Jah just sellepärast ma selle näite tõin.

RJ: Kokkuvõtteks võiks öelda, et sedalaadi maailma aja skeem, mida me siin visandada püüdsime, alates maailma, loomade ja inimeseloomisest ning lõpetades kas siis igavese õndsusega Taevas või piinadega põrgus, püsis kindlalt varasema uusaja inimese meeles. Need jumalikud asjad, tõesed ja sündmused sisaldasid tollaste inimeste maailmapildis küllalt selgepiirilisel kujul.

EK: Mis on tähtis: nad sisaldasid maailmapildis tihti lausa usalduslikul tasemel. Nende üle mõtlemist sageli isegi ei teadvustatud. Taeva ja põrgu olemasolu oli iseenesestmõistetavana teadvuses olemas.

EK: Siiani oli juttu nõ makrokosmilisest ajaskaalast, mis algas peale loomisega ja lõppes maailma lõpuga, ülestõusmisega. Nüüd püüame sedasama asja käsitleda mikrokosmiliselt, kuna neissamustes aegades liigub ka ju inimese hing.

RJ: Tänapäeval oleme me harjunud mõtlema niimoodi: sünnime, kasvame üles, elame paremini või halvemini, sureme ära ja kõik. See on üsnagi populaarne seisukoht.

EK: Võibolla mitte just populaarne aga vähemalt valdav.

RJ: Eelmistel kordadel oleme esile tõstnud varasema uusaja mõtlejate arusaamu, mille järgi läheb elu ühel või teisel kujul pärast surma edasi. Oli ka neid mõtlejaid, kes leidsid, et inimene või vähemasti tema hing eksisteerib juba enne, kui ta sellesse kehasse siseneb, millega ta siin maa peal elab. Tahaksin nüüd seda hinge ja keha rännaku vaatlemist alustada ühe konkreetse näite toomisega. Näiteks on niisugune mõtlejate seltskond, keda võib laias laastus nimetada varauusaegseteks briti platonistideks. Need olid ühtaegu filosoofid, teoloogid ja teadlased, kes püüdsid kombineerida mitmesuguseid antiikajast pärit platonistlikke teooriaid tollal tekkiva loodusteadusliku mõtteviisiga. Täpsemalt tahaksin rääkida nende arusaamadest selle kohta, kuidas inimeste hinged eksisteerivad juba enne sündi. Teisiti öeldes, jutt on hinge preeksistenti teooriast.

EK: Ehkki hinge preeksistentsi õpetust peetakse platonistlikuks, on see teooria veelgi vanemate juurtega ning on olnud väga laialdase levikualaga. Näiteks inkadelgi oli nii, et iga elusolend läbib kolm arengustaadiumi: prostaadium, kus ta veel ei ole sündinud, siis tema tegelik, päriselu ja hiljem postelu, see mis pärast surma tuleb. Ja kui Platoni juurde tagasi tulla, siis Platon on väga palju ju võtnud üle pütaagorlastelt ningpütaagorlased on omakorda väga palju üle võtnud Iraani ja Mesopotaamia usundist. Sealkandis oli t väga laialt ja mitmetes variatsioonides levinud uskumus, et inimeste hingede loomulik seisund ongi see, et nad ongi taevas jumalate juures ja täidavad seal mingeid funktsioone. Maa peale võivad nad sattuvad nad pigem mingisuguste õnnetute asjaolude tõttu. Näib, et sellinea arusaam jõudispütaagorlaste kaudu Platonini.

RJ: Kõnealusest platonistide seltskonnast tooksin välja kaks tegelast, Henry More'i (1614-87) ja Joseph Glanvilli (1638-80). Need on filosoofid, keda filosoofiakursustes just sageli ei käsitleta. Nad on tundamata või ebapopulaarsed eelkõige seetõttu, et nende vaated kaldusid kohati müstikasse ja tihtipeale kaldusid nad tegelema just nende küsimustega, millega meigi siin praegu tegeleme.

Need platonistid olid seisukohal, et maailma loomise aegu, kas kohe selle loomise ajal või siis sellele väga lähedasel perioodil tehti kõik inimhinged valmis. See arusaam on seotud ühe iseäraliku teoloogilise probleemiga, mida nad lahendada püüdsid. Traditsioonilise kristliku käsitluse järgi sünnib inimene patusena, mis tähendab seda et kuigi ta ei ole jõudnud veel mitte midagi halba teha, on ta ometi süüdi, ta on nõ kaassüüdlane inimkonna patus. Patusüü kandub Aadama ja Eeva ajast saadikkõigile inimestele edasi, põlvest põlve. Oleme sünnipäraselt süüdi ja seetõttu kannatame. See võib tunduda ebaõiglane ja arusaamatu. Ka kõnealustele platonistidele ei meeldinud see arusaam pärispatu edasikandumisest süüta hingedele. Nemad väitsid, et inimese hing eksisteerib juba enne, kui ta sellesse kehasse siseneb. Hinge rännak algab juba maailma loomise paiku, Mingil hetkel, siis kui see hing on juba endasse piisavalt "mustust" kogunud, siseneb ta maisesse kehasse. Lugu on tegelikult komplitseeritum, sest sisuliselt on siin ikkagi tegemist ajalis-ruumilise rännakuga. Nimelt kujutasid More ja Glanvill ette, et ükskõik millises aja ja ruumi punktis maailma ajaloo kestel hing ka ei viibi, tal on mingisugune keha. Kehasid on aga põhimõtteliselt kolme sorti. On maine keha, see, mis inimesel on Maa peal, on õhuline keha, millega saab ringi hõljuda Maa ümber, st atmosfääris, ja viimaks on eeterlik keha, mille omandavad need, kes lähevad päris Taevasse, kõige kaugemasse, kõrgemasse ja puhtamasse sfääri.

EK: Siin on võibolla mõistlik meelde tuletada, et Aristotelese õpetuse järgi on Universumi keskel maelement, mille ümber on sfäärina vee-element. Seda ümbritseb omakorda õhusfäär, millele järgneb tulesfäär. Ja kõige kaugemal on viienda elemendi, eetri, loomulik koht. Õhulised kehad ei ole võimelised läbima tulesfääri. Näib, et idee kehasse siseneva hinge ebapuhtusest on jälle pütaagorlaste kaudu Euroopasse jõudnud, sest just nemad vahendasid ja kandsid läände edasi õpetusi hingede rändamisest. Arusaam ja veendumus, et hing enne kehasse sisenemist on juba kusagil jõudnud pattu teha, see kuulub iseenesestmõistetavalt India usundisse. Platonistide õpetusse aga ei jõudnud see seisukoht mitte päris nii selgel kujul. Selles on rudimentaalsel kujul, kuid siiski äratuntavana, säilinud mälestus hinge varasematest patutegudest, kuid mitte teadmine nagu oleks hing enne, varasemas elus, elanud just maa peal.

RJ: Niisiis eksisteerib inimhing ammu enne maisesse kehasse sisenemist ja tema olemisviis on niisugune, et ta on mingil kombel teadvusel; muuhulgas saab ta eksida, midagi pahasti teha. Juba enne, kui inimene on sündinud, hakkab talle süükoorem kogunema. Nii et ajaks, mil me sünnime, on meil juba see taak kaelas. Seega on süü personaalne, mis seletab meie maiseid kannatusi.

Tuleme aga tagasi nende erinevate kehade juurde, mis hinge juurde tema eksistentsi erinevatel etappidel kuuluvad, nimelt maine, õhuline ja eeterlik keha. Inglise keeles öeldi nende kehade kohta "vehicles of the soul". Eesti keeles võiks vast öelda "hinge sõidukid". Keha on hinge "sõiduk", liikumisvahend, mille abil hing saab olla ühes või teises ruumi punktis. Oluline on siin just see makrokosmiline mõde: maine keha on raske, selleks et ülespoole, kõrgematesse sfääridesse pääseda, peab hing ise olema puhtam, ja see keha, sõiduk, millega ta sinna "sõidab", peab olema kergem, õhuline. Selleks, et pääseda eeterlike sfäärideni, peab hing olema täiesti puhas, nii puhas, et sellega võib (eeterliku keha abil) Taevas ringi liikuda.

EK: Maa peal on aga rasked elemendid, maa ja vesi ning hing ei saa ilma maa-vee elemendist koosneva kehata siin toimida. Nii et ilma maise kehata pole hingel jalgsi liikumiseks mingeid võimalusi.

RJ: Jah, "sõidukit" on igal juhul vaja. Kõnealuste platonistide järgi hõljuvad hinged loomise ja kehasse tulemise vahepeal kusagil ringi ja sel ajal on neil tõenäoliselt õhulised kehad. Henry More'i arvates on Maad ümbritsevas õhulises sfääris omakorda teatavad kihid, kusjuures madalamad kihid on niisugused, et sinna ulatub ka vanakuradi käsi, ülemistesse aga mitte. Õhulise sfääri alumistesse kihtidesse satuvad tema järgi ka Viimsel Kohtupäeval süüdi mõistetud inimesed. Joseph Glanvilli arvates aga paigutatakse süüdimõistetud Maa sisse. Igatahes satub inimene sellesse maapealsesse olekusse seetõttu, et ta on juba enne endale süükoorma hinge peale korjanud.

EK: See täpselt klappib Iraani mütoloogiaga: hing kes satub maapeale on midagi sellist toime pannud, mille tõttu ta peab siia nõ raskete elementide keskele tulema. Mõnes mõttes on see karistus, et ta peab sellist elu elama. See oli väga selge arusaam, sealt pärineb ka horoskoobilise astroloogia idee. Tuleb kindlaks teha millised jumalad parasjagu lapse sünnihetkel kusagil taevas on, siis saab teada, millise jumala juurest parasjagu see hing alla potsatas. On ju selge et armastusjumala õukonnas on hoopis teistsugused hinged, kui need, kes on sõjajumala juures näiteks. Jumalate omaduste põhjal saab välja rehkendada, milliste omaduste on see hing, kes lapse sisse läheb, ehk teiste sõnadega: me saame määrata lapse iseloomu, tähtede asendi järgi taevas tema sünnihetkel.

Pöördudes tagasi patuse hinge teooria juurde peaks mainima, et karistuseks ei ole mitte kehasse tulemine, vaid keha on nõ see vangla, kus hakatakse karistust kandma. See on alles karistuse kandmise esimene etapp. Karistus on sellega täitmisele pööratud, et hing on maapeale saadetud, aga karistusaeg tuleb siin kohapeal nõ välja teenida. Ja selle mõtteviisi jäljed on märgatavad ka platonistlikes teooriates.

RJ: Karistus küll, aga lunastus?

EK: Ja hiljem muidugi tuleb jõuda lunastuseni, sest karistamise eesmärk ei ole karistamine kui selline, vaid karistamise eesmärk on ikkagi ka puhastumine, selleks, et edaspidi jälle kõrgematesse sfääridesse tagasi tõusta.

RJ: Kui nüüd veel vaadata H. More'i ja J. Glanvelli platonismi makrokosmilises plaanis, siis tahaks toonitada, et nende järgi on see hingest ja üht või teist tüüpi kehast koosnev inimolend igas staadiumis ja olekus *kusagil, mingis konkreetsetes kohas*. Tal on mingi lokatsioon universumis. Ka neid kohti, kus hing on enne sündi ja peale surma seostatakse konkreetsete regioonidega päikesesüsteemis.

EK: Millist teooriat me ka ei käsitle, lõpeb esimene etapp paratamatult sellega, et inimene sünnib. Tal on siis maine keha, mille sees on hing. Siin maa peal suudab ta korda saata hulgaliselt sigadusi, mõni isend rohkem mõni vähem. Ja needki kes ei suuda pattu teha, pole vabad soovimise patust. See periood elust on suhteliselt üheselt kirjeldatav.

Kui inimene hakkab jõudma olukorda kus ta märkab, et surnukirst paistab juba kaunis käeulatuses olevat, siis hakkab teda tõsiselt huvitama, mis selle kaanekolksatuse järel ikkagi kohe konkreetsetelt juhtuma hakkab. Ja kui ta enda arvates taipab tõde, siis võib tal tekkida vajadus see avaldada, et ka teised teada saaksid. Hoolimata ohust, et teos võidakse ära põletada ja autor ise võib sattuda maise kohtu kätte.

RJ: Tänapäeval jääb küll mulje, et vaevalt kedagi huvitab, mis tuleb pärast seda kolksatust, millest sa siin kõneled.

EK: Lihtsalt vahepeal on suudetud inimesi veenda, et probleemi polegi. 20. sajandit iseloomustas uskumus, mille järgi on maailm oma olemuselt lihtne. Pole mingeid keerukusi, ei mingeid vaime, ei mingit absoluuti ega midagi selletaolist. On vaid mateeria, mis tormab sinna ja tänna. Ja kui mingi osa aineist on kämbuks kujunenud ning kujutab ette, et tal on mingid tunded, siis on see tema

probleem. See kõik on tühine ja mööduv nähtus, kämbud lagunevad laiali, siin ei olegi midagi arutada, et see lihtsalt algab ja saab läbi. Et probleemi pole, siis ei ole kombeks sellest mõelda ja ausalt öeldes on see suur kingitus meie ajastu inimestele.

Paljud inimesed arvavad, et igavene elu on väga tore, kuid see võib olla vägagi kohutav. Sestap ongi mitemd õpetuse nii idas kui läänes jõudnud arusaamani, et ülim, mida hing võiks saavutada, on rahu, on jõudmine absoluutsesse rahuseisundisse. Materialist pakub sulle kohe, et enne veel kui kolksumagi hakkab on igavene rahu juba saabunud ja ei olegi enam mingit probleemi. Kuid materialistki hakkab muretsema, kui tal tekib oma surmauskumuses kahtlusi, kui ta esitab mõne iidse ja murettekitava küsimuse. Nt: aga mis siis ikkagi juhtub kui mu eksistents ei lõpe surmaga? Ja eriti oluliseks muudab selle küsimuse halva lõppplahenduse võimalus.

Selgituseks kujutagem ette, et keegi helistab teile, palub koju tulla ning ütleb, et tal on teile väga hea uudis, mida ta telefoni teel ei avalda. Teid vaevaks uudishimu, kuid rõõmsas ootuses olete kindlasti nõus teadasaamisega ka natuke kannatama. Kuid oletagem, et teile öeldi, et teid ootab kodus äärmiselt halb uudis. Ja selles olukorras on teadmatust mõõtmalt raskem taluda. Kui me tajume, et meid ootab lähitulevikus midagi väga halba, siis informatsioon selle kohta tundub meile olevat võibolla kõige olulisem, mis meile üldse korda läheb. Sestap peaksime ka nüüd rohkem käsitlema just halva lõppplahendusega seotud küsimusi.

Võtame teemaks halva lõppjaama ehk põrgu, kuhu inimene väga suure tõenäosusega satub. Ka õigeks mõistetav inimene on mures, sest tema mõtlemise hulka ei saa kuuluda ülbus ja uskumus et ta on kindlasti õige. Teiste sõnadega: kõikides inimestes on hirm halva surmajärgse lõppplahenduse ees. Ja kus siis on põrgu ja mis seal toimub, sellest võikski nüüd edasi rääkida.

RJ: Mis sa arvad, missugune võiks olla kõige halvem uudis, mis tänapäeval võidaks inimesele teatavaks teha?

EK: Vo just midagi sellist, kui öeldakse, et teil on jäänud elada 5 minutit, nt nii, et te ei jõua enam välja sellest kõrghoonest, mis 5 minuti pärast kokku kukub. Või nii, et lugupeetud patsient, ma ei saa pakkuda teile rohkem kui 6 nädalat. Sedalaadi uudiseid peetakse tavaliselt vist kõige halvemateks. Muidugi on ka veel lähedastega seotud variante, kuid Šantideva eeskujul võiks öelda, et kui te peate ennast lähedastest lahutamatuks, siis vaadake hauda, teie enda kondid ei leia üksteist sealt üles.

RJ: Kui see arutelu asetada kusagile 17. sajandi Inglismaale, siis selgub et see, et teil on elada jäänud 10 minutit, võib olla ka suhteliselt hea uudis, võrreldes sellega, kui teile teatatakse näiteks et vaadake, mul on väga kahju, aga te lähete põrgusse.

EK: Võibolla ei öeldagi väga kahju, öeldakse, ahaa, no vaat, paras sulle, nüüd sa lähed põrgusse!

RJ: No oletame, et teataja on kaastundlik inimene. Igatahes on põrgu üks kohutav paik. Räägiksimegi nüüd põrgust.

EK: Esitaks siis praegu makrokosmilise küsimuse: kus võiks põrgu võiks asuda? See oleks meie põrgutee esimene etapp.

RJ: Jah, sellele küsimusele vastates peab muidugi kõigepealt silmas pidama põrgu põhilisi karakteristikuid. Selge on see, et põrgus peab olema väga kuum, erakordselt kõrge temperatuur.

EK: Selle üle on arutletud hiljemgi. Tartus oli vanal eesti ajal selline füüsik kelle nimi oli Wilhelm Anderson ja kes olevat Tähetorni seminarides sageli arutanud, kui kuum võiks põrgus olla. Kui põrgu seinasse teha väike auk, siis peaks sealt ikka kohutaval määral kuumust välja tulema. Ja seda meest tuletatakse tänapäevases füüsikas meelde kuna ta on üks piirtemperatuuri probleemi püstitajatest, st neist, kes taipasid küsida, kui kuum üldse olla võib. Mine tea võib-olla on põrgul tänapäevasele füüsikale veelgi midagi pakkuda.

Veel iseloomustab põrgut muidugi see, et põrgus on pime. Ja kohe tekib küsimus, mis viisil need kaks asja küll omavahel kokku klappima panna.

RJ: 17. sajandil anti küsimusele põrgu asukoha kohta üsnagi erinevaid vastuseid. Traditsiooniline ettekujutus oli muidugi selline, et põrgu on kas kusagil Maa keskmes, kus on kuum ja ühtlasi pime, või siis veidi udusemalt öeldes, kusagil allpool. Teine võimalik seisukoht oli, et surnuist üles äratatud ja süüdi mõistetud inimeste peale lahvatab tuli siinsamas maa peal.

EK: Ja teised vaatavad pealt.

RJ: Tollal võidi vabalt ette kujutada ka seda, et just sellel ajal, kui õigeks mõistetud kihutavad oma eeterlike kehadega ülemiste taevasfääride poole, põlevad süüdimõistetud maapeal ja kannatavad jubedaid piinu. Need, kes taevasse tõusevad, näevad seda jubedat põlemist pealt ning nende südant täidab suur rõõmu, rahulolu ja pääsemise tunne. Kolmas võimalik tõlgendus pärineb anglikaani mõtlejalt Tobias Swindenilt (1659-1719). Tema on aastal 1714 tulnud välja sellise väitega, et Saatana asupaigaks ehk siis põrgu ja ühtlasi süüdimõistetute piinade paigaks ei ole miski muu kui Päike. See on ka mitmeti loogiline seisukoht.

EK: Ja see on nii loogiline, et see on eesti rahvaluuleski üles kirjutatud. Et päike olla põrguahju suu ja kuu põrguaken. Kusjuures jumal on asjad muidugi targasti korraldanud. Meil on olemas soojustandev valgusallikas ning samal ajal me võime saada ettekujutuse, mis meid, patuseid, ees ootab.

RJ: Väga palav. Swindenil oli varuks mitu argumenti, millega põhjendada seda, miks peaks põrgu asuma just Päikesel. Kõigepealt on selge, et seal on sõna otseses mõttes suur tuli, põlemine, pidev põlemise protsess.

EK: Juba antiikajal rõhutati, et päike on midagi enam kui lihtsalt tuli, sest tuld saab igaüks vaadata, kuid päikest saavad väga vähesed vaadata.

RJ: Nüüd teine, võibolla veelgi huvitavam argument. T. Swinden leidis, et Päike on piisavalt suur, mahutamaks sinna kõik need patused, keda piinama hakatakse. Kui tegemist oleks mingi väiksema taevakehaga, siis ei pruugiks ju kõik need inimesed, kes on eales elanud ja viimaks hukka mõistetud, sinna ära mahtuda. See on ikka päris suur hulk. Päike on täitsa sobiv koht, kus neid patuseid tuliselt töödelda. Swindenil oli veel üks, siinkohal väga oluline põhjendus, miks peab põrgu Päikesel asuma. Nimelt on Päike tema käsitluses universumi keskpunkt. See aga tähendab, et Päike asub kõige kaugemal nendest tähtede taha jäävatest sfääridest, kus on Jumal ja inglid ning kus õndsad oma naudinguid naudivad. Swideni koperniklikus maailmamudelil on Päike kui Saatana asupaik maksimaalsel kaugusel Taevast, ükskõik, mis suunas minema hakata.

EK: Sedalaadi arumenteerimine pärineb juba keskajast, mil põrgu asetati samamoodi taevast võimalikult kaugemale, ehk siis ptolemaiosliku maailmapildi järgi maa keskpunkti.

RJ: Ja viimaks teooria, mis pärineb William Whistonilt, kellest me oleme juba üksjagu rääkinud. Tema leidis, et Piibli põrgukirjeldused sobivad suurepäraselt kokku sellega, mida me võime näha komeetide juures. Samad iseloomulikud jooned: kuumus, suits ja nõnda edasi. Whiston pakkus välja, et põrgu asub mõne "komeedi pinnal või atmosfääris". Ta oli ka arvamusel, et praegune Maa loodi algselt komeedina, edasi aga muutis Jumal selle komeedi planeediks.

Ühes teoses on Whiston põrguprobleemi lahendanud järgnevalt. Maailma lõpusündmuste käigus muudab Jumal Maa uuesti komeediks, mis jääb ilmaruumi tiirutama. Ja sellesama komeedi pinnal lahvatabki põrguleegid.

EK: Püüame nüüd rääkida sellest, mida tehakse põrgus, mis seal üldse toimub ja miks. Põrgu on siis see koht, kuhu teatavasti satuvad patused inimesed. Ja need patused inimesed ei ole seal mitte turismireisil, vaid nendega võetakse ühte teist ette. Ja öeldakse, et seal toimub nende piinamine. Kui jutt on piinamisest, siis seondub see tihti millegi ebaõiglasega. Kas siis põrgus toimub siis midagi ebaõiglast? Kindlasti mitte. Põrgus toimub õiglane piinamine. Patuseid piinatakse karistamise eesmärgil, ja kuna kõik see toimub ikkagi läbi jumaliku tahte, siis see karistus saab olla vaid õiglane karistamine, ja see piinamine saab olla vaid õiglane piinamine. See arusaam on tänapäeva inimesele

ehk natuke võõras, kuid mõelgem tolle ajastu karistamispraktika peale. Siis toimusid õigluse huvides ju kurjategijate avalikud hukkamised ja ka avalikud piinamised.

RJ: Juba keskajal kujunes välja arusaamine, et pörgupiinasid on põhimõtteliselt kahte sorti: hingelised ja kehalised. Kusjuures selle hingelise piina all mõeldakse eelkõige niisugust tunnet või seda ahastust, mis kaasneb sellega, et pörgusse saadetud hing on Jumalast ära lõigatud, Jumala poolt hüljatud. Seda on ehk raske ette kujutada, aga see pidavat väga hirmus olema. Miks kehalised karistused? Need karistuspraktikad, mis tollal olid tavalised, kandusid üle ka pörgukujutelmadesse. Kui need karistuspraktikad muutusid, muutusid ka kujutlused. Näiteks kui 18. sajandil hakkas ihunuhtluse ja piinamise osakaal märgatavalt vähenema, siis hakkasid vastavalt muutuma ka pörgukujutlused: kehalised karistused hakkasid tasapisi taanduma hingeliste karistuste ees.

EK: Vastukaaluks oleks ilus öelda, et õigeksmõistetutel on nii hingelised kui kehalised naudingud taevas. Üks põhjusi, miks me pörgust rohkem räägime kui taevast, on see, et pörgu kirjeldused on üldiselt alati palju põhjalikumad ja värvikamad. Tundub et maapealne elu on pörgule palju lähemal ja maine inimene on suutnud pörgut kaunis üksikasjalikult ette kujutada. Samas on öeldud, et see mis taevas toimub, on kirjeldamatu,. Seda mis pörgus toimub, seda pigem ei peeta kirjeldamatuks

RJ: Nojah kui nüüd kontrasti esiletoomise eesmärgil korraks nüüd hüpata pörgupiinade juurdest taevaste naudingute juurde, siis peab ütleva, et kujutlused taevas inimesele osaks saavatest naudingutest on võrdlemisi ebamäärased. Teada on see, et hingedele saab seal osaks midagi head, midagi kujuteldamatult head. Tegemist on naudingutega, mis panevad hinge juubeldama ja rõõmutsema, aga milles need naudingud seisnevad, see on saladus, mis ületab inimõistuse piiri. Me ei suudagi seda ette kujutada mis seal toimub. Aga see on midagi hirmus head.

RJ: Taevased naudingud on nii hingelised, kui ka kehalised, vastavalt on ka pörgupiinad nii hingelised kui ka kehalised. Meie käsitletava perioodi platonistlikud mõtlejad eristasid kolme sorti kehasid, milles hing mööda universumit ringi reisib: nimelt maised, õhulised ja eeterlikud kehad. On täiesti selge, et maise, luust ja lihast kehaga taevasse ei pääse. Pauluse 1. kirjas korintlastele (15. ptk) öeldakse, et kui surnud üles tõusevad, siis on neil "vaimne ihu". Üks võimalus seda tõlgendada ongi niimoodi et "vaimne ihu" on eeterlik keha, millega hing saab tõusta taevastesse kõrgustesse. Tulles pörgu juurde tagasi, räägime hingelistest ja kehalistest karistustest. Mille poolest erinevad pörgulikud karistused maistest? Eelkõige selle poolest, et pörgulikud karistused on lõpmatud, nad hakkavad pihta ja ei lõpe mitte iialgi. Ja see ongi pörgupiinade juures kõige hirmsam.

EK: Kuid kas isegi lõpmatu karistusega ei võiks ära harjuda? Kohutav mahajäetuse tunne on muidugi kohutav, aga kui see kestab igavesti, siis võib seegi teataval viisil rutiiniks muutuda.

RJ: Ilmselt tuleb eeldada, et pörgus toimetavad kuradikesed on mitmesuguste piinamisviiside väljamõtlejate ja rakendamise juures nii nutikad, et karistataval ei lähe igavaks.

EK: Et kurat põleb pörgutules täpselt nii nagu patune, siis sarnaneb pörgu natuke tänapäevasele vangilaagrile, kus karistusaja lõpp on nõ määratlemata kauguses. Mingi kaasvang teeb teisi terroriseerides oma elu huvitavaks sellega, et mõtleb iga päev välja uusi trikke ja kiusataval on võimalik päevas miljon korda kahetseda, miks ta küll sinna sattus. Aga see lohutus siiski jääb, et vähemalt ära surra on võimalik ning kui õnnestub ellu jääda siis võib millalgi tulla ka vabanemispäev. Just see, kõige põhilisem lohutus ja lootus pörgus puudub.

RJ: Teatav analoogia siin on, sest kuradid on nii piinajad kui piinatavad. Ka nemad on hukka mõistetud, nad kannatavad ja elavad ennast inimeste peal välja. Kusjuures täpsustades, pörgus ei ole mitte ainult hinged, vaid ka kehad. Kuid milline on see keha, mida saab igavesti pörgus karistada? See keha võib olla põhimõtteliselt seesama maine keha, millega inimene on maapeal elanud ja oma sigadusi teinud ning mis siis on üles äratatud, uuesti kokku pandud. Aga hoolimata pidevast "töötlusest" ei lagune see koost.

EK: Põrgus põleva ja mitte ära põleva keha probleemiga tegeles põhjalikult juba kirikuisa Augustinus (354-430), kuid meie püüame siin jääda ikkagi 17. sajandi mõtlejate juurde. Põrgus oleval hävimatul kehal tundub olevat kaks põhilist funktsiooni. Üks funktsioon on see, et ta on patusele valu allikaks, kõikvõimalikud kannatused mida keha maa pealgi võib põhjustada, need kõik toimivad seal ülimal määral. Teiseks annab keha patusele võimaluse teostada veel ühte tähtsat ja ettekuulutatud asja: ta võimaldab inimesel röökida.

RJ: Jah, üks põrgule iseloomulik tunnus on pidev kisa, mida peeti oluliseks tollases maapealses karistuspraktikas. Tollal peeti õigeks, et süüdlane röögiks, ja vastavalt muidugi käib ka põrgus jube röökimine, kuradid röögivad ja inimesed röögivad.

EK: Pole ka kedagi aplodeerimas, kui sa otsustad mõne piina puhul mitte röökida.

RJ: Veel üks tähtis asi on muidugi see, et põrgus on küll väga kuum, kuid kottpime. See oli tollal tõsine teaduslik probleem. Näiteks avaldas baptist Samuel Richardson (1689-1761) 1660. aastal raamatu pealkirjaga "Arutus põrgupiinade üle" (*A discourse of the torments of hell*), kus tegeldi muu hulgas sellesama põrguleekide probleemiga. Nimelt väitis S. Richardson, et põrgutule mõiste on teatavas mõttes vastuoluline. Kõige tavalisema ettekujutuse järgi on põhiliseks piinamisvahendiks põrgus meile kaunis tuttav tuli, kuid teisest küljest on ju selge et põrgus on pime. Aga kui oleks tegemist sellesama tulega, siis see tuli peaks andma ka valgust. Üks võimalus muidugi ongi lihtsalt väita, et põrgutuli on küll seesama tuli aga põrguleegid on tumedad.

EK: Seal on siis n-õ tumedad leegid. Ja see ei ole iseenesest sugugi absurdne. Tundub küll, et kui tuli põleb, siis peaks ka valge olema. Pardoksaasel kombel võib osutuda, et eriti tulised kehad kiirgavad väljaspool nähtavat valgust. Näiteks tähtede sisemuses võib temperatuur tõusta saja miljoni kraadini ja veel kõrgemalegi. Tekkiv kiirgusenergia ei ole nähtav, nähtav valgus tekib kiirguse tugeval lahjenemisel läbi tähe väliskihtide. Ja kui põrgus olev keha sarnaneb maisele, siis võib ka sel kehal olla võime näha valgust. St, et tema jaoks on olemas mingi nähtava valguse piirkond, Võib osutuda, et põrguleekide kuumus on samuti miljonites kraadides ning leegid on seega tumedad kuna see valgus on nii lühilaineline, see energia on nii lühilaineline, et ei avaldugi valgusena. Seega ei pruugi füüsilises mõttes olla absurdne, et eriti palavad leegid võiksid olla pimedad leegid. Nad ei anna valgust, nad on selleks liiga tulised.

Eeltoodud arutuskäigus võib leida puudusi, kuid ma tahtsin näidata, et konkreetsele probleemile on võimalik leida füüsikaline lahendus ka tänapäeval, juhul kui selle leidmist peetakse vajalikuks. Kui on vaja tõestada, et seal on küll tuli, kuid seal on ka pime, ja me ei lükka seda absurdsena tagasi, vaid otsime lahendust. Kui tõde on ette teada, siis leiab hea tahtmise korral lahenduse ka tänapäevane füüsik.

RJ: Ja antud juhul on teada, et põrgus on tumedad leegid.

EK: Kui tõde on teada, leitakse ka seletus. Kuigi tollel ajal need seletused nüüd nii hirmus peened ei olnud, oli siiski mitmeid tähelepanuväärseid käsitlusi. Ühe väga populaarse seisukoha järgi toimub põrgust on väävlit põletamine.

Miks ei põletatud näiteks puid?. Puude põletamise lõhn võib meeldivgi olla, kuid väävlit põletadas tekivad vääveloksiidid, mis lähevad inimesele ninna ja hingamisteedesse ning tekitavad seal happeid. Väävlisuutsu sisse hingamine on juba iseenesest valus, näib, et väävel tõepoolest haiseb põrgu järele. Kui keegi on vulkaanide läheduses või muudel asjaoludel hinganud sisse väävlisuutsu ja tal on mingisugune ettekujutus põrgust, siis võib kergesti tekkida veendumus, et just midagi sellist peaks põrgus põlema, seda enam, et väävlituli on ka üsna valus.

Kui vaadata tolle ajastu pilte, siis alati on põrgus olemas leegitsev tuli, olgu ta siis kas päikese peal või maa sisemuses ning ümberringi on tigidad kuradid, kes topivad harkide või oradega inimesi leekidesse. Peab tõesti rõhutama ka seda, et põrgu ei ole mitte see koht kus need kuradid n-õ omal vabal tahtel inimeste üle võimutsevad, kus kurat teostab oma võimu, vaid et ka põrgus toimub kõik ikkagi jumala juhtimisel, jumaliku ettenägemise ja tarkuse valguses. Kurat saab teha ikkagi ainult seda, mida jumal on talle lubanud. Tänapäeval on see tihti unustatud ja räägitakse kuradist nagu

jumalaga võrreldavast vastaspoolest. Selline dualism ei ole kooskõlas kristliku maailmakäsitlusega. Põrgus kannatavad mõlemad, nii inimesed kui ka kuradid, aga ühtedele on veel antud voli teisi piinata. See muudab teiste olendite olukorra halvemaks, kuid halvemaks muutub ka piinajate olukord, sest selline tegevus ei pruugi olla mingi suur õnn. Inimese osaks on olla põrgus piinatava osas. Nii et võib-olla pole mõtet harjutada maapeal kuradiks olemist, vaevalt, et sellest põrgus abi on. Inimliku kannatuse juurde kuulub, et sinust ei sõltu mitte midagi, et sa pead lihtsalt kannatama ja ei saa mitte iialgi midagi muuta.

Meil oli juba juttu, et siinkohal kerkib probleem: jumal on õiglane, ning kas ta saab mõista igavese karistuse ajalike pattude eest ning jääda õiglaseks? Keskaegse mõtlemise järgi võib see nii olla, sest maailma areng peab jõudma mingi täiuseni. Ja kui see täius on kord käes, siis pole mingit põhjust, miks see täius peaks muutuma. Kui patused on selles täiuslikus maailmas juba kord põrguleekides, siis nad seal ka on, see lihtsalt on nii ja see peabki igavesti nii jääma, sest täius ei saa minna veel paremaks. Kuid uusajal tugevneb arusaam, et ka maailmakorras võib toimuda muutusi. Juba saabunud n-õ hea maailmakord ei pea olema igavene ja liikumatu, vaid ka see võib sisaldada endas arengut ja muutumist, st seda, et patusel võib olla lootus oma karistus lõpliku aja jooksul ära kanda. Selliseid seisukohti on väljendanud märksa varem mõned kirikuisad: nt Origenes (185-254) arvas, et kunagi saavad kõik inimesed oma patud lunastatud, ja ka kuradid saavad lõpuks lunastuse, sh ka vanakurat ise, aga tal läheb selleks muidugi kõige kauem aega. Taolised mõttekäigud taas elustuvad siis millalgi...

RJ: ... 18. sajandi esimesel poolel.

EK: Arutelu aluseks on just see seisukoht, et ajalike tegude eest määrataval karistusel peaks olema mingisugune piir. Tõeliselt täiuslik maailm saabub siis, kui põrgus pole enam kedagi, kui põrgule pannakse peale silt: suletud.

RJ: Võimalik et praegu on seal teistmoodi silt: ajutiselt suletud.

EK: See on juba teine väga oluline küsimus: kas põrgu on praegu juba avatud või avatakse see hiljem. Mõnede seisukohtade järgi on patused põrguleekides juba praegu, aga see oleks vastuolus kohtupidamise praktikaga, sest pole ju olnud veel viimset kohtupäeva, kedagi ei ole veel süüdi mõistetud. Ei saa ju kedagi panna enne süüdimõistmist karistust kandma.

RJ: See kehtib ainult siis, kui tunnistada, et praeguseks surnud inimeste hinged eksisteerivad kehast lahkudes ja on võimelised tundma ja kannatama ning elavad midagi läbi. See tähendab, et süüdimõistmine on toimunud, ilma et kohut oleks peetud. Sellise ettekujutuse kohaselt on heade ja pahade hinged juba eraldatud ja head elavad kõige suuremate taevaste naudingute ootuses ning nende hingedel on suhteliselt hea olla. Pahadel on lihtsalt kas kohutavalt igav ja nüri olla, või nad juba kannatavad, kandes kergemaid karistusi. Metafoorselt öeldes: praegu surgitakse nõelaga, pärast pannakse viglaga. Kuigi see kirjeldus ei ole päris täpne. Õigem oleks öelda, et praegu on ainult hingelised piinad, kuid põrgus lisanduvad ka kehalised piinad.

EK: Põrgu peaks olema see koht, kus toimub midagi tõeliselt õudset. George Orwelli (1903-1950) järgi juhtub põrgus just täpselt see, mida inimene ilmtingimata tahab vältida. Sinna juurde lisandub nõuanne, et kui sellised ebameeldivad asjad elus ette tulevad, on neid targem taluda, sest muidu võib juhtuda, et põrgus saab sedasama kõike n-õ ülemäärasel hulgal ja talumatus koguses. Kuid suurimaks kannatuseks peaks inimesele olema siiski tunne, et ta on hüljatud ja tal puudub pääsemislootus. Kõik teised kannatused on hoopis väiksemat järku.

RJ: Keegi teeb sind lolliks või võidab sind pidevalt kaardimängus...

EK: Kui inimene on maises elus hüljatud, nt ta on pandud üksikongi, tajub ta ka seda hüljatustunnet, aga ta ei ole ikkagi täielikult maha jäetud. Temaga võivad suhelda valvur ja preester. Kuid põrgus on kujuteldamatu hüljatustunne. Seda kirjeldatud kui kõrgeimat sorti vaimset kannatust.

RJ: Ilmselt kaasneb põrgus viibimisega ka niisugune tunne või teadmine, et see kõik on õiglane, see, et sind nüüd igavesti piinatakse. Karistus tuleneb nendest tegudest, mida sa tegid ja mida sa mõtlesid oma lühikese elu jooksul maa peal. Ja see kõik on täiesti õiglane.

EK: Kuitahes raske ja kuitahes õiglase maise karistuse puhul jääb süüdlasele võimalus uskuda, et see oli kuidagi ebaõiglane või ülekohtune. Põrgus see võimalus puudub. Inimesele saab tema süü selgeks. Ei ole küll öeldud kuidas, aga küllap on selleks olemas veenvad meetodid, arvatavasti inimesele ilmutatakse tema süü, ta tajub seda täieliku tõena. Ja kui saada jumalik ilmutus n-ö negatiivses vormis, saada tõe ilmutus ning mõista, et sa oled jumalast ära tõugatud, see peaks olema vaimsete piinade ülim tipp.

See on muu hulgas ka täiesti tänapäevane seisukoht. Tänapäeval, vähemalt katoliku kirikus, ei räägita enam n-ö keha piinamisest põrgus, vaid räägitakse just vaimsest äratõukamisest. See tähendab, et hukkamõistetud inimene on jumalast vaimset ära tõugatud. Kui vaimsete piinade osas pole ajastud palju muutusi toonud, siis ettekujutus füüsilistest põrgupiinadest on alati olnud väga ajastukeskne. Kui jätkuvalt hoida kinni seisukohast, mille järgi põrgupiinad on midagi sellist, mida me kõige vähem tahaksime taluda, siis on arusaadav, miks lahtise tule ajastul kardeti just tuld. Tänapäeva inimesele, kes lahtise tulega peaaegu et kokku ei puutugi, ennast naljalt ära ei kõrveta, polegi võib-olla tuli kõige kohutavam asi.

RJ: Tänapäevases põrgus oleks kindlasti oluline koht elektriga piinamisel.

EK: Nõukogudeaegses anekdoodis kirjeldati kommunistlikke ja kapitalistlikke põrguid, Mark Twain (1835-1910) püüdis 20. sajandi alguses põrgut kirjeldada raadiumikiirguse valguses, kusjuures saatan ise kaasneb tal puhtast raadiumist ja kannatab selle all ise kõige rohkem. Tuhandivahetuse paiku hakkas filmitööstus paiskama ringlusesse põrguteemalisi filme. Mida me ka ei räägi, on tänapäeva inimeselgi oma makrokosmoses kindel koht põrgu jaoks. Ainus mis meid kaitseb, on lootus, et elu pole igavene. Meie materialismiusu pakutud lõplik surm ja igavene rahu on suur kingitus. Küllap on see üks põhjusi, miks materiaalse keha ja vaimu suremine on osutunud tänapäeva inimesele vastuvõetavaks. Meie poolt vaadeldaval ajal aga usuti lisaks hinge säilimisele ka keha ülestõusmist. Seda võiks arutleda järgmine kord.

V

Teesid: Uusaja loodusteadlaste ja mõtlejate töödes oli olulisel kohal inimese surma ja uuestisünni teema. Sellega kaasnes arutelu selle üle, kas uuesti sündiv inimene on sama, kes suri, või sellega sarnane, s.t numeerilise ja kvalitatiivse identsuse teema. Olulise tähtsusega olid arutelud hinge surematusest, hinge elamise ja tegutsemise võimalustest kehas ja väljaspool keha, hinge saatusest pärast inimese surma jne. 17. sajandi Inglismaal olid mõtlemise aluseks anglikaani kiriku tõekspidamised hinge täielikust surematusest. John Locke tõstatas muuhulgas ka küsimuse hinge moraalsest vastutusest, seda just surmajärgse saatuse seisukohalt. Levinuim seisukoht oli tol ajal siiski see, et inimese surmaga sulguvad ka tema võimalused patte heastada, taevased naudingud või põrgupiinad saavad siiski tasuks maapealses elus korda saatetu eest.

Märksõnad: hinge surematus, "hinge uni", kvalitatiivne identsus, materialism, numeeriline identsus, taassünd, uusaja filosoofia

RJ: Nüüd räägime lähemalt mõnedest filosoofilistest või isegi teaduslikest probleemidest seoses surnute ülestõusmisega. Surnute ülestõusmine tähendab lihtsalt öeldes seda, et maailma lõpu ajal hauad avanevad, surnud ärkavad ellu ning astuvad oma ihu ja hingega viimsepäeva kohtu ette. Siit kerkib kohe huvitav filosoofiline probleem: eeldatavasti premeeritakse taevas või karistatakse põrgus sedasama inimest, kes elas maa peal. Mille alusel saab üldse väita, et üks maa peal elanud inimene ja üks surnuist üles tõusnud inimene on üks ja seesama inimene?

EK: Identsuse ja eriti persooni identsuse ehk personaalidentiteedi probleem on tõepoolest väga tõsine filosoofiline probleem. Kas mingi konkreetne inimene, nt rögisev surmatõves 85 aastane vanataat on seesma inimene, kes sündis imearmsa ja terve lapsena kunagi 85 aastat tagasi? Ja kui jutt on tõepoolest ühes ja samast inimesest, on ta siis täpselt seesama inimene (numeeriliselt identne) või on ta samasugune inimene (kvalitatiivselt identne)? Kas ma olen täna samasugune, kui ma olin eile, või ma olen täna täpselt sama, kes ma olin eile? Kas need erinevused mis mul on, võrreldes eilsega, kas need on olulised? Need küsimused on jätkuvalt aktuaalsed ka tänapäeval.

Numeerilise ja kvalitatiivse identsuse erinevuse selgituseks võiks veel tuua ühe väga vana näite: mingist suuremast pronksikogusest valatakse kaks pronkskuju. Kas need kaks kuju on tehtud samast metallist või samasugusest metallist? Väga sageli kipub vastaja ütleva, et need kujud on valatud samast metallist. Aga ei ole ju! Sest täpselt samast metallist saab teha ainult ühe kuju. Selle kuju võib ära lõhkuda, sellest samast metallist võib siis valada nt kolmanda kuju. Kuid esialgselt valatud teine kuju on tehtud samasugusest metallist nagu esimene (või kolmas) ja mitte täpselt samast metallist.

Kui jutt on ülestõusmisest ning sellele järgnevast õiglasest kohtumõistmisest, siis tundub esialgu, et elluärkanud inimene peaks olema numeeriliselt identne ära surnud inimesega. Kuid üles äratatud inimene ei saa mõnes mõttes mitte kuidagi olla täpselt sama inimene, kes suri. Surma ja ülestõusmist kogunud inimene peaks tunduvalt erineva inimesest, kellel taoline kogemus puudub. Näib, et on väga kahtlane rääkida täpselt samast inimesest läbi kogu surma ja elluärkamise protsessi. Kuid õiglane kohtuotsus tuleb ju ikkagi langetada!

RJ: Nii või teisiti pidi ju eeldama, et see on seesama inimene, saagu talle siis osaks taevased naudingud või põrgupiinad. See inimese või isiku samasuse eeldus on siin niikuinii sees. Karistada tuleb ikka seda, kes on süüdi, ning premeerida seda, kes on hästi käitunud. Eelkõige tagab samasuse see, et pärast ülestõusmist on inimesel seesama hing, mis maapeal elades. Samas muutub siin oluliseks ka keha, sest põrgus toimub muuhulgas kehaline piinamine ja taevast toimub muuhulgas naudingute edastamine inimese eeterliku keha kaudu. Niisiis ei ole üheselt selge, mis teeb inimesest just sellesama inimese. Siin on mitmeid võimalusi. Kas lisaks samale hingele peab surnuist üles tõusjal olema ka seesama keha, mis oli maapeal? Kui inimesed äratatakse, siis missuguses vanuses peaksid nende kehad olema?

EK: Võime näiteks ette kujutada, et keegi on teinud oma kätega palju pattu ja seejärel on ta kätest ilma jäänud ning sellisena surnud. Nüüd oleks ebaõiglane, kui põrgus ei saaks pattu teinud kehaosi nuhelda. Kui keegi suri nt nälga, kas ta peaks üles ärkama näljast kurtununa või natuke kopsakamana? Pole sugugi selge, kas inimese peaks üles ärkama just selliseses hetkevariandis, nagu ta suri. Tasuks veelkord meenutada Mark Twaini, kes püüdis muuhulgas selgitada, millises vanuses peaks olema paradiisi pääsenud inimene. Kui ma sain maa peal 80 aastat vanaks, kas ma pean siis ka paradiisis olema sama vana, isegi kui ma seda ise ei soovi? Mark Twain kirjeldab paradiisi, kus inimene saab olla just nii vana nagu ta ise tahab. Twaini arvates jääb inimene selle vanuse juurde, kus ta tundis ennast olevat oma vaimsete võimete tipus. Muidugi pole see tõsine taevakirjeldus, vaid on pigem hea näide, kuidas ülestõusmine võib tekitada keerukaid küsimusi kõige ilmsemates üksikasjades.

RJ: Keerukaid probleeme seoses keha ülestõusmisega on teisigi. Näiteks on selge, et keha on vahepeal ära lagunenu. Paremalt juhul on mõned luud-kondid säilinud. Halvemal juhul võisid kannibalid või metsloomad inimese nahka pista. Ühe inimese liha satub siis teise inimese või metslooma kehasse ja teatud mõttes või teatud määral muutub osaks sellest. Aga kui nüüd toimub surnute ülestõusmine ja nii kannibali kui ärasöödud inimese kehad tuleb uuesti kokku panna, siis kellele see liha kuulub?

EK: Sedalaadi probleemid muutuvad väga tõsiseks just uusajal. Keskajal võis ummikusse sattunud mõtleja probleemi üle mitte liigselt muret tunda, sest küllap jumal asjad nii või teisiti lahendab. Uusajal aga, kui me läheneme asjale teaduslikult, ei saa me enam probleemist mööda vaadata. Me teame et kannibale on olemas, vähemalt tol ajal oli kindlasti neid olemas. Me teame, et mõned inimesed süüakse ära ning teame sedagi, et ülestõusmine tabab nii sööjaid kui ärasöödud. Tegemist on täiesti korrektselt püstitatud teadusliku probleemiga, mida lahendada on ülimalt raske.

RJ: Mida me veel teame, on see millest keha koosneb. Keha koosneb korpuskulitest. Ühe n-ö teadusliku hüpoteesi järgi võib Jumal lisada ülestõusvale kehale niisuguseid korpuskuleid nagu ta vajalikuks peab, et tagada selle keha normaalne ülesehitus. Säärasel juhul osutub ilmselt olulisemaks hinge identsus, et põhimõtteliselt ei ole nii tähtis, et see peaks ilmingimata olema seesama nendetsamadest osadest – korpuskulitest – koosnev keha.

EK: See polnud tõepoolest terav probleem, sest ka tollel ajal saadi aru, et korpuskulid jooksevad inimese elu jooksul n-ö kehast läbi, teisiti öeldes, oli olemas arusaam ainevahetusest. Jumalal puudub vajadus mingi keha kokku panna just täpselt nendetsamadest korpuskulitest, piisab, kui ta kasutab samasuguseid. Probleem tekib pigem vajadusest inimese keha muuta, võimaldamaks tal liikuda taevastes sfäärides. Küllap peaks siinkohal lühidalt tutvustama Aristotelese maailmasfääride õpetust.

Aristotelese õpetuse järgi on ümber maailma keskpunkti maa-elementi sfäär, seda ümbritsevad järjekorras vee-elementi sfäär, õhu-elementi sfäär ja tule-elementi sfäär. Need peaksid põhimõtteliselt ulatuma välja kuu orbiidi tasandini. Iga sfäär on järgmisest kümme korda mahukam. Üks osa maa-elementi võib põhimõtteliselt muutuda kümneks osaks vee-elementiks ja vastupidi. Üks osa vett võib muutuda kümneks osaks õhuks ja vastupidi, sama kehtib vastavalt ka õhu ja tule kohta. Keskseks mõisteks sellistes arutluses on koha mõiste. Aristotelese järgi on mingi asja koht tema piirpind. Maa-elementi koha määrab vee-sfääri sisepind jne. Tulesfäärist kõrgemal asub viienda elemendi sfäär, sellest koosnevad taevakehad.

Sfääride teooria rakendamisel tekkis palju raskusi, nii näiteks kippus välja tulema, et nelja aine sfääridest ei jätku Kuu orbiidini. Antud juhul pole detailid ehk eriti olulised, aga tähtis on see, et see oli väga tõsiselt võetav teooria. Elementidel on olemas loomulikud kohad ning neid iseloomustab loomulik liikumine oma koha suunas. Inimeste igapäevaelu maailmas liiguvad vee- ja maa-element allapoole ning õhu- ja tule-element ülespoole. Viies element liigub oma maailmas täiuslikult, ringjoont mööda. Ja inimese keha, mis hinge kõrvale jättes teatavasti koosneb põhiliselt maast ja veest, ei saa loomulikult ülespoole liikuda. Nagu vesi, mida me valame, voolab alla, nagu kivi, mille lahti kangutame, kukub alla, nii peab ka maine keha kukkuma alla. Ei ole mingit võimalust et see võiks liikuda ülemistesse sfääridesse. Õhu üle on olnud vaidlusi, kuid igaüks teab et tulel on küll omadus ülespoole liikuda: pane lõke põlema ja jälgi leeke.

Ka viies element, kui ta pole oma loomilikus kohas, liigub ülespoole, et hiljem teostada talle omaseid ringliikumisi kosmoses. Selleks, et inimene võiks üldse taeva õndsustest osa saada, selleks on tõesti paratamatu, et inimese keha peab muutuma, seda keha muudetakse ja ta nii peab lendama siis üles kõrgematesse sfääridesse.

Hingede liikumiste kohta sfäärides on muidugi mitmesuguseid õpetusi. Näieks Platoni arvates sõidavad hinged vankris, mille ette on rakendatud kaks hobust, üks kisub neid n-ö õilsate ideede suunas ja teine kisub neid alla meeleliste ideede, meeleliste naudingute suunas. Kui hing saab oma sõiduki juhtimisega paremini hakkama, väärrib ta ka maises elus paremat positsiooni. Hingede liikumine oli tolleaegsele inimesele väga enesestmõistetav, kuid teooriad võisid tugevasti varieeruda. Kõige kindlam on jääda aristotelliku tõlgenduse juurde.

Võtame siis teadmiseks, et teatud elementidest keha ei saa liikuda üles kõrgematesse sfääridesse, taevasse saab jõuda üksnes eeterlik keha. Põrgus piinatav keha võib koosneda maast ja veest, kuid seegi pole päris kindel, sest maisel kehal on kombeks hävida ja see ei tagaks karistuse igevest kestust. Nagu teaduses ikka, tekib iga lahendatud küsimus aiva uusi.

RJ: Nende ettekujutluste konkreetsus kinnitab meile jätkuvalt, et hinge ja keha rännak toimub ikka sellesamas universumis.

EK: See konkreetsus ja teaduslikkus on lihtsalt rabav. Nii näiteks märgati Aristotelese sfääride teoorias tõsist vastuolu reaalsusega. Kuna veesfäär paikneb maasfääri kohal, siis jääb arusaamatuks, kuidas on üldse võimalik, et on olemas kuiva maad. Kuid selle olemasolu on vaieldamatu fakt. Õpetlased löid suure hulga vägevaid teooriaid selle vastuolu seletamiseks. Tooksin ka mõned näited.

Ühe õpetuse kohaselt ei lange veekera ja maakera raskuskese kokku. Nii ongi osa maad vee all, osa maad vee alt väljas.

Teine variant: iga tervik mis koosneb osadest, kannab samasuguseid omadusi nagu osad.

Veepiisad tõmbuvad laua peal kokku pisikesteks keradeks. Selline omadus peab säilima ka ookeanil, mis tõmbub kokku suureks veehunnikuks, jättes teise poole maast kuivale.

Kolmas variant – astroloogiline maakuivamisteooria – väidab, et maismaa kohal liiguvad kuivatavad tähtkujud. Neist näidetest ehk piisab näitamaks, millise põhjalikkusega neid asju käsitleti.

RJ: Ja loomulikult rakendus see põhjalikkus ka ülestõusmise probleemile, niivõrd, kui see võimalikuks osutus. Milles täpselt see ülestõusmine seisneb, sõltub ka sellest, mis on toimunud surma ja ülestõusmise vahepeal. Kui eeldada, et vahepeal on hing elanud ja eksisteerinud kehast eraldi, siis ülestõusmisel toimub hinge ja keha taasühendamine. Kui aga hing ei ole muud kui kehasse puhutud eluhingus, siis on ta surnud ühes kehaga ning üles äratatakse inimene ehk hingestatud keha tervikuna.

EK: Eelnevalt sai räägitud Aristotelse õpetusest, mis oli valdav keskajal ning mille mõju ulatus ka uusaega. Meid huvitavaal ajalooperioodil ei rääkinud teadlased enam loomulikust liikumisest, vaid külgetõmbest, mida kirjeldab Isaac Newtoni sõnastatud ülemaailmse gravitatsiooni seadus. Maa, vesi ja õhk tõmbuvad üksteise külge ja pole võimalik, et maine keha lahuks maa pinnalt. Tolleks ajaks on läbi lõõnud materiaalse ühtsuse idee, muidu poleks ju saanudki ülemaailmset gravitatsiooniseadust teha. Planeedid ei koosnenud enam eeterlikust elemendist ja nad ei kukkunud ainult sellepärast alla, et nad tiirlesid millegi ümber. Kõik see mis oli vaba ülemaailmsest gravitatsiooniseadusest, pidi sisaldama midagi muud, kui tavapäraseid elemente. Viies element oli nähtavas taevas kaduma läinud, kuid see võis olla vajalik hinge kirjeldamiseks.

Hing on jagamatu ja ühtne, et ta on hävimatu, et ta on mittemateriaalne, aga hinge juurde käivad veel sellised asjad nagu tahe, mõistus ja mälu. Ja see seostub ka ühe teise tuntud inglise filosoofi John Locke'iga (1632-1704). Mis kasu oleks inimese ülesäratamisest kui ta ei mäletaks mitte midagi? Teda ei saaks õiglaselt karistada või premeerida, kui ta ei teaks, mille eest seda tehakse.

RJ: John Locke'i mõtisklustes ülestõusmise ning surmajärgsete tasude ja karistuste üle ilmneb väga selgesti moraalse vastutuse problemaatika. Nagu paljud tollased filosoofid, tegeles ka Locke küsimusega, kas inimese hing on oma põhialuselt vaimne, täiesti mittekehaline ja saab kehast lahus eksisteerida või ei. Seisukoht, et hing ei saa kehast lahus eksisteerida, oli tol ajal halvaks pandav ja võis kaasa tuua vähemasti maiseid karistusi. Locke kuulus tõenäoliselt nende heterodokssete mõtlejate hulka, kes leidsid, et kui inimene sureb, siis ta sureb tervikuna, hing ei jää kuhugi eraldi õhku rippuma. Lõpuks äratatakse üles inimene tervikuna. Locke leidis, et see ei olegi lõppkokkuvõttes tähtis, kas see mõtlemise, tajumise, kogemise, tahtmise võime, mis inimese hinges on, on olemuselt materiaalne või mittemateriaalne. Ta arutles küsimuse üle, kas materiaalne võiks olla võime mõelda. Ja ta leidis, et see on põhimõtteliselt võimalik. Jumal võis anda materiaale sellise võime. See tähendaks, et mõtlemist teostab aju, mõtlemine on materiaalne, mitte mingisugune hingeline omadus, hing ripub ihu küljes ja ei saa ilma selleta olla. Aga lõppkokkuvõttes me ei teagi, kas hingeliste tegevuste alus on materiaalne või mittemateriaalne ning sel ei ole ka suuremat tähtsust. Tähtis on see, et siis, kui viimne kohtupäev kätte jõuab, ärkab üles seesama inimene, kes elas kord oma maist elu, ja seesama inimene on ta tänu sellele, et tal on seesama (enese)teadvus, mis tal oli. Surnuist ärganu teab, et ta on seesama isik, kes kunagi sündis, kasvas, vananes ja suri.

EK: Tal on samad mälopildid ja assotsiatsioonid mis olid sellel samal inimesel, aga nüüd tekib üks teine probleem: mis juhtub Robert Louis Stevensoni kuulsaga kangelasega, kes oli korraga dr. Jekyll ja mr. Hyde? Olgu see kasvõi skisofreenia vorm, kuid võib juhtuda, et ühe inimese kehas ongi kaks isikut. Ta tunneb ennast vahel hea, vahel õela isikuna, kusjuures kumbki mina mäletab vaid enda poolt korda saadetut. Üks neist väärrib õigeks- teine hukkamõistu. Ja see nende ühine keha äratatakse üles. Mis nüüd saab?

RJ: Ega olegi kerge lahendust pakkuda. Ilmselt saab siin apelleerida üldisele eeldusele, et igal inimesel on ikkagi personaalne hing, s.t. inimene on loodud ühe kindla isikuna; ja kuigi selle isikuga võib elu jooksul toimuda igasuguseid veidraid asju, ei lange temalt moraalse vastutuse koorem.

Nüüd lähemalt sellest, mis juhtub inimese hingega vahetult peale (kehalist) surma. Anglikaani kiriku ametlik doktriin oli selline, et inimese hing on loomu poolest surematu. Selle õpetuse kohaselt

on hing kehast lahutatav ja saab eksisteerida ilma kehata, mis juhtubki siis, kui inimene sureb. Erinevalt kehast, mis koosneb teatud osadest ja võib koost laguneda, on hing teatud mõttes ühtne, jagamatu, lagunematu ja seetõttu hävimatu. Hing elab keha lagunemise üle ja eksisteerib edasi. On omaette küsimus, kuidas ikkagi seda kehast lahus eksisteerivat hinge ette kujutada. Tänapäeva teaduslike seisukohtade vaatevinklist on see ilmselt väga raske kui mitte võimatu. Üks võimalus seda ette kujutada on niimoodi, et hing on see, mis tajub või mõtleb. See, mis tajub või mõtleb, ei ole silm ega kõrv ega isegi mitte aju, vaid hing, kuigi sel hingel võib olla mingisugune asukoht ajus.

EK: Võiks küsida, kuidas hing saab tajuda ilma kehata? Vastus: see on hinge põhiomadus.

RJ: Jah, nii võib öelda küll. Hing on justnimelt *see, mis mõtleb*, ja mõne käsitluse kohaselt võib mõtlemine (avaras tähenduses) ollagi hinge loomuseks või põhiliseks omaduseks.

EK: Tolle ajastu mõtleja jaoks oli see iseenesestmõistetav. Tänapäeva inimesele on selline käsitlus peaaegu arusaamatu. Kui tänaselt tudengilt küsida, millega ta mõtleb, siis tavaline vastus kõlab: ma mõtlen aju. Kui mul aju ära võetakse, siis ma enam ei mõtle.

Ja kui seejärel küsida sellise teadmise allika kohta, siis selgub, et teadus olevat selle kindlaks teinud. Olukorra kirjeldamiseks sobib väga hästi üks vana bioloogide anekdoot:

Teadlased katsetasid, millise elundiga kirp kuuleb. Selleks õpetati kirpe teatava häälesignaali peale hüppama. Seejärel lõigati kirpudel organeid ühekaupa ära ja katsetati. Kirbud jätkasid hüppamist. Peale pikki katsetusi selgus, et pärast jalgade äralõikamist kirp enam ei hüppa. Siis tehti järeldus, et kirp kuuleb jalgadega.

Pole välistatud, et ajuga on sama lugu. Kui aju vigastada, siis ei saa inimene enam ennast väljendada, kuid sellest ei järeldu veel, et ta ajuga mõtleks. Võib-olla on aju üksnes organ, mis vahendab mõtteid maailma. Selline enesestmõistetav võimalus on uusaja mõtlejale vägagi arusaadav, kuid tänapäevasele inimesele lausa mõistetamatu. Praegu on valitsev uskumus, et inimene koosneb üksnes aatomitest, mis moodustavad kehaosi, olgu need käed, jalad või aju. Midagi enam lihtsalt ei saa inimeses olemas olla. Ja kuna mõtlemine on seotud ajuga, siis aju peabki olema see organ, millega inimene mõtleb.

RJ: Jah, meile on ette antud see metafüüsiline uskumus, et inimeses lihtsalt ei olegi midagi muud kui materia.

EK: Arusaam, et inimene mõtleb ajuga, pole mitte teaduslik teadmine, vaid uskumus. See uskumus on arukas ja hästi põhjendatud, see on väga usutatav, kuid ta jääb esialgu ikkagi vaid uskumuseks. Seda pole ükski teadus tõestada suutnud ning võib-olla ei suudagi, sest see uskumus võib osutada valeks. Oletame näiteks, et ma lõikasin näppu ja mul on valu. Kas valu on ajus? Ei vastatataks, näpud on ju valu. Aga kui ma näpu tundenärvi läbi lõikan, miks siis enam näpud valu ei ole? Nii et valu pole näpus, ehkki see tundub niiviisi olevat. Kus see valu siis on? Seda tüüpi arutlused näitavad, et enesestmõistetavas tavaarutluses on midagi väga valesti. Vastust otsides võib jõuda vägagi ebaharilikule filosoofilisele positsioonile. Kui uusaegne mõtleja J. Locke'i eeskujul „ainult rakendas oma mõistust“ siis taipas temagi, et midagi tuleb juurde postuleerida. Nii postuleeritigi hinge olemasolu, millesse uskumine polnud tollal sugugi veidram, kui usk materiasse.

RJ: Teisest küljest võiks öelda, et nende jaoks oli ette antud või neile oli peale pandud säärane uskumus, et hing on mingi iseseisev, teatud mõttes eraldiseisev alge või printsiip, mis järelikult elab ühel või teisel moel surma üle.

EK: Kui inimesel on mingisugune uskumus, siis ta leiab selle kinnituseks tuhandeid põhjendusi. Olles veendunud, et hing on olemas, on võimalik leida väga palju põhjendusi selle kasuks ning ainult loll võib öelda, et hinge pole. Ja kui inimene usub, et ainult materia on olemas, siis ta leiab kohe tuhat põhjendust, miks midagi muud olla ei saa. Filosoofi ülesandeks on näidata, et mõlemad kõnealused mõtteviisid põhinevad üksnes uskumustel, mitte teadmistel.

RJ: Ja tõepoolest, inimene leiab tuhandeid põhjendusi ning valab need sadadesse traktaatidesse. 18. sajandi alguse Inglismaal kirjutati tõepoolest üksteise järgi traktaate ja pamflette selle põhjendamiseks, et hing on kehast lahutatav, ta on midagi täiesti põhimõtteliselt kehast erinevat ja mittemateriaalne.

EK: Keha lausa ei lase hingel oma põhilisi omadusi n-ö realiseerida.

RJ: Mõne vaatekoha järgi tõesti. Kui hing on mittemateriaalne asi, mis tajub, tunneb ja mõtleb, siis teeb ta seda keha ja iseäranis aju *vahendusel*. See, mida inimene näeb, kuuleb, tunneb jne, jõuab hingeni kõrvade, nina, silmade ja lõppkokkuvõttes ajutegevuse kaudu. Aga on selge, et kui inimene sureb, siis need kehalised tegevused lakkavad. Keha hakkab lagunema, aju hakkab lagunema. Tekib küsimus, et mida see hing siis õieti teeb või kuidas ta "elab", kui keha tema ümbert ära laguneb. Hinge loomuliku surematuse õpetuse kohaselt, nii kummaline kui see meile tänapäeval ka ei tundu, on niimoodi, et keha ja isegi aju lagunemine ei tähenda hinge hävimist. Leidub hulk vaimseid või hingelisi võimeid ja tegevusi, mis võivad täielikult sõltuda aju tegevusest, aga võib leiduda ka selliseid, mis ei ole vältimatult seotud aju tegevusega.

Kui nüüd hing on kehast eraldunud, siis on ta teatavas mõttes ärkvel ehk teadvusel. Ta ei maga ega ole surnud, säilib mingisugune teadvus ja ilmselt ka eneseteadvus, säilib mingisugune tajumine, tundmine või kaemine. Ühtlasi on võimalik ja isegi tõenäoline, et säilib ka mälu või mälestus oma maapealsest elust või elust kehas. Kuidas on see võimalik, et kehatu hing tajub või mõtleb või näeb midagi ja talle saab osaks mingi kogemus? No kui on nii, et keha ja aju ei ole mitte midagi muud ku hinge ajutine kodu või koda, siis pole see keha enam kui mõtlemise, tajumise, maailma tunnetamise vahend. Vähemalt osa hinge tegevusi on täiesti mittemateriaalsed ja nad on võimalikud ka ilma keha ja ajuta. Hing võib tajuda või tunnetada vahetult, kehatult.

EK: Siin on tähtis just see vahetult tajumine, see on vahetu arusaamine, vaba vahendavatest organitest, mis võivad tõe moonutada. Kõik on kohe selge nagu selgeltnägemises.

RJ: Puhas vaimne visioon, nägemus asjadest.

EK: Seda ma tahtsingi enne öelda, kui väitsin, et keha ainult segab hinge, põhjustades teatud piiranguid. Sellise õpetuse järgi on hing iseenesest võimeline tajuma maailma nii nagu ta on, väga täpselt ja väga õigesti. Aga on ka teisi arvamusi. Mõnede õpetuste järgi pole hing siiski ilma kehata võimeline maailma tajuma, alati peab olemas olema ka mingi vaheseade.

RJ: Näiteks mingi õhuline või eeterlik keha.

EK: Inimese keha pole mitte üksnes sõiduk, mis teda viib ühest maailmast teise, vaid see on ka vahend mis annab hingele mõõteriistad ning vahendid, millega maailmas liikuda.

RJ: Kui nüüd vaadelda hinge kehast lahutatuna, siis võiks öelda, et ilmselt on asju, mida hing saab näha ja mõelda just nimelt kehast väljununa. Ja samas võib olla sääraseid asju, mida ta saab tajuda ainult kehas olles.

EK: 17.-18. sajandi inglise mõtlejad arutlesid palju selle, mis toimub hingega vahetult pärast surma. Kui ta on kehatuna võimeline tajuma ning mäletama siis on see hing on mõnes mõttes aktiivne. Ta küll ei saa midagi otseselt toime panna, kuid tal on vähemalt võimalik järele mõelda oma elu üle selles vaheseisundis, mis algab keha surmaga ning lõpeb ülestõusmisega. Ja siin tekib küsimus: kas selles vaheseisundis ei saaks hing kuidagi oma olukorda parandada? Näiteks oletame, et inimene tegi maapeal pattu, on sattunud patuste nimekirja, ja nüüd pärast surma, on hing sellest teadlik. Juhul, kui hing on ärkvel, siis on tal paljude teooriate järgi terve hulk tõendeid oma olukorra kohta. Ainuüksi vaheseisundi tingimuste põhjal teab hing, milline otsus teda ootab. Võib-olla on ka sel perioodil võimalik kuidagi meelt parandada, astuda samme, mis kergendaksid lõpptulemust. Et lõppjaam nimetusega Põrgu vahetataks ümber teise, märksa meeldivama lõppjaama vastu.

RJ: Tavaline seisukoht oli selline, et surma hetkel on inimese edasine saatus juba määratud. Tema seisund fikseerub surma hetkel. Inimese hing läheb surmajärgsesse olekusse, kus ta ei saa enam midagi parandada. Üksnes selle järgi, mis ta maise elus on teinud, määratakse talle vastavalt kas karistus või hüvitus, lõppkokkuvõttes igavene mõnu või valu. Aga oli ka selliseid seisukohti, mille järgi selles surmajärgses olekus saab oma maise elu üle järgi mõelda, mõista, mida valesti sai tehtud, kahetseda ja paluda andestust.

EK: Ja need, kes saavad neetud olema, need juba kannatavad ning need, kes saavad taevasse, need juba naudivad. Kuigi see pole veel täies mõõdus käes. Sest hingedel pole veel keha, neile jäävad hingelised naudingud ja hingelised kannatused, millele siis tulevikus pärast kohtuotsust peavad lisanduma ka mõõtmatud kehalised kannatused või kehalised naudingud. Vaheseisundit iseloomustaski kehaliste kannatuste-naudingute ootus või kartus. Nii arvati kõige levinumate teooriate järgi, mis tuginesid anglikaani kiriku õpetuse n-ö toleaeagsetele ametlikele doktriinidele. Aga traktaatidest võib leida hulganisti ka vähemlevinud seisukohti. Ühe küllalt põneva õpetuse järgi võiks hing olla oma loomu poolest surelik.

RJ: Jah, see on kindlasti üks nendest vähemlevinud seisukohtadest, mida ka tol ajal väljendati. Nimelt, et hing on loomu poolest surelik. Ühesõnaga, kui asjad läheksid oma rada, ilma jumaliku sekkumiseta, siis pärast surma lakkaks hing olemast. Kuid on võimalik, et hing saavutab surematuse ristimisel. Alles ristimise läbi muutub inimene surematuks ja tänu sellele suudab hing keha lagunemise üle elada ning saab kehatult edasi eksisteerida.

EK: Siis oleks väga hea võte ennast mitte ristida lasta, siis oleks garanteeritud, et pole võimalik põrgusse sattuda. Kahjuks aga kaob sellega ka võimalus taevasse sattuda.

RJ: Ma arvan et selline mõtteviis klassifitseeruks 17. sajandi inimese jaoks rumaluse alla. Kuidas võib inimene teha nii lolli valiku, et ta loobub võimalusest pälvida igavene elu. Muidugi see on seotud teatava riskiga.

EK: Aga see risk on mõnikord päris suur!

RJ: No see on enda teha.

EK: Aga inimene ei saagi siin ise valida, sest tavaliselt ristitakse laps veel enne, kui ta muutub otsustusvõimeliseks. Arvatavasti võiks see olla üks põhjusi, miks mõnede seisukohtade järgi tohiks ristida üksnes täie mõistusega inimest. Muidu võib minna nii, et lapsele sokutatakse see igavene elu kaela aga tema täiemõistuslik valik oleks hoopis teine: ta ei soovi mingit igavest elu. Nüüd on ta sunnitud veel ka mingit korralikku elu elama ning sealjuures pole sugugi kindel, et ta ikkagi taevasse pääseb.

Taolised mõttekäigud olid siiski pigem erandiks kui reeglilik. Tahan siin juhtida tähelepanu asjaolule, et tolle aja inimene põlgas ära tänapäevases mõttes täisväärtuslik elu. Meie ajastu inimene elab täisväärtuslikult kuni ükskord tuleb koivad sirgu visata. Tol ajastul põlati selline elu ära kui kehv või lausa inimväärutu valik.

RJ: Ristimisel põhineva surematuse korral kerkib küsimus nende isikute saatusest, kes on surnud ilma, et neid oleks ristitud. Maaailma ajaloo oli enne kristluse levimist sääraseid ju tohutult palju. Siit paistab paratamatult järelduvat, et nendel inimestel ei olnud ja ei ole mingit pääsemislootust. See on jällegi üks ajastuomane probleem, mida kõnealuse vaate pooldaja pidi suutma kuidagi lahendada.

EK: Ja kuigi me arutlesime, et inimesed võiks ristimata jätta, ei tohi siiski unustada, et see ei olnud üldlevinud seisukoht tavalise inimese jaoks. Sest arutlus võib osutuda valeks. Kindlam on ennast ikkagi ristida, seda on kristlased ju alati teinud.

RJ: Teine, võrdlemisi ebataoline vaatenurk, mille pooldajaid ei olnud palju, oli niisugune, et hing läheb kohe pärast surma taevasse või põrgusse.

EK: Kui inimesed räägivad tänapäeval taevast ja põrgust, siis tehakse seda enamasti naljaga pooleks (jätaks siinkohal kõrvale sügavalt religioosse vähemuse). Pajatustest ja anekdootidest ilmneb, et niipea kui keegi sureb, siis koputab ta koheselt Peetruse juures taevavärava peale või sikutatakse teda otsekohe viglaga väga kahtlases suunas. See näib olevat valdav seisukoht.

RJ: Kui lähtuda hinge loomuliku surematuse õpetusest, siis on asjad teisiti. Kehalise surma järel on kehatu hing teatavas vahepeelses olekus (*intermediate state*), mis kestab ihu ülestõusmiseni. Ta ei asu ei taevas ega põrgus, vaid mingisuguses ajutises asupaigas, mida on nimetatud küll paradiisiks, küll Abrahami süleks või ka Hadeseks. See on hingede ajutine asupaik, kus heade ja pahade hinged on juba üksteisest eraldatud. Mõnikord kujutleti seda ette justkui hoonena, kus hinged viibivad, nõnda et head ja pahad on üksteisest eraldatud seinaga. Head naudivad seal taevaliku õndsuse eelmaitsset ja pahad kas siis juba kannatavad või elavad kohtumõistmise ja karistuse ootuses.

EK: Aga esindatud olid ka märksa materialistlikumaid vaatenurgad, mille järgi inimese hing ei ole kehast üldse lahutatav.

RJ: Need on vaated, mis on kõik mahutatavad sellise mõiste „mortalism“ alla. Mortalism tähendab surmaõpetust. Siin on omakorda mitmeid erinevaid vaatenurki. Üks neist on see, mida nimetati *soul-sleeping*, „hinge magamine“, mis tähendab seda, et kui inimene sureb, siis tema hing ei hävi täielikult, vaid eksisteerib edasi, kuigi ta ei tea ega taju ega tunne mitte midagi. Ta magab. See tähendab, et kõikide nende inimeste hinged, kes on surnud, on säärases magavas olekus maailma lõpuni. Teise vaate järgi sureb hing koos kehaga, keha häving on ka hinge häving.

EK: Hinge enese seisukohalt pole ju suurt vahet, kas ta magab või on koos kehaga surnud.

RJ: Paljud mortalistid leidsid siiski, et surm või „hinge uni“ pole lõplik olukord, sest lõpuks äratatakse surnud ikkagi üles.

EK: Seisukoht, et hing elab koos kehaga ja sureb koos kehaga ning tekib siis uuesti, kui keha taasluuakse, on ju mõnes mõttes täiesti materialistlik seisukoht. Tolle aja üks tuntumaid materialistlikke filosoofe Thomas Hobbes, keda tihti peetakse religiooni suhtes üleolevaks, ei välista mitte kuidagi igavest elu erinevalt käesaegsetest materialistidest. Võib-olla oleks kasulik põgusalt puudutada mõnda tänapäevast seisukohta selles küsimuses.

RJ: Tänapäevane teaduslik hingekäsitus on kindlasti materialistlik. Näiteks väidetakse, et „psüühika on kõrgesti organiseeritud materia funktsioon“, mis „eksisteerib üksnes elava aju tegevuse avaldusena“ (Jüri Saarma, *Psühhopatoloogia*, Tartu Ülikooli Kirjastus 2000, lk 11). Ühesõnaga, kui aju on surnud, siis on ka hing surnud. 17. sajandi materialisti jaoks ei pruugi see nii olla. Tõsiasi, et hing ei saa ilma kehata eksisteerida, ei pruugi tähendada, et inimene säärase materiaalse olendina ei võiks pälvida igavest elu. Ta läheb täiega magama ja kui maailmalõpp kätte jõuab, ärkab täiega ellu. Nii arvas ka T. Hobbes.

EK: Tänapäevased uskumused võivad omamoodi naljakad olla. Võib-olla mõni mäletab filmi „200 aastane mees“, mis on tehtud Isaac Asimovi ja Robert Silverbergi raamatu *Positrooniline inimene* põhjal. Igavest elu pole selles lubatud mitte inimestele, vaid ühele eriti tublile robotile, kes küll paraku inimlikkuse nimel pakkumisest keeldub. Inimene on täna võtnud iseendalt lootuse igavesele elule, kuid on meelsasti valmis uskuma et tema loodud robotid võivad küll põhimõtteliselt igavesti elada. Selleks peab ainult nende aju olema piisavalt keeruline. Hing tekib kõikjal, kus on piisavalt keeruline materia. Ühed aatomid kogunevad kokku pesemata sokkideks ja haisevad, teised ajuks ja mõtlevad. Kogu see keerukuse jutt kõlab nagu usutunnistus, sest pole võimalik mõista, miks peaks keeruline materia olema teistsugune kui lihtne.

Eesti filosoof Undo Uus tõi kunagi mitu head näidet. Kui ma üritaksin seletada, et ma ehitasin igiliikuri ning tooks näiteks pliatsi. Ma sikutan selle paremat poolt ja see tõmbab vasakut poolt järele ning siis vasak pool lükkab jälle paremat ja pliats liigub igavesti. See seletus on naeruväärne, kõik naeravadki. Aga kui ma räägin, et mul on hästi keeruline igiliikur, selles on palju transistoreid, hammasrattaid ja võlle ning kõik nad liiguvad väga keerulise väntmehhanismi ja elektri abil, siis

leiduks ka uskujaid. Tundub, et väga keeruline igiliikur võiks tõepoolest mingi kavala nipiga töötada.

Teises näites liidame kahe ja kolme ning veendume, et see on sama mis kolm liita kaks. Aga kui ma võtaks miljard arvu ning liidaks neid mingis eriti kavalas järjekorras, vo saaks ma mõnel korral erineva summa?

Nii võiks arutleda ka aatomite üle. Kaks aatomit ei moodusta hinge, aga kui palju aatomeid keeruliselt kokku kuhjata, siis tekib neil kõrgelt organiseeritud omadus ehk hing. Kui inimene usub siiralt materia erilisusesse, siis muidugi tundub talle, et see jutt on puhas tõde. Materialism töötab hästi välise vaatlaja seisukohalt, kuid on tihti vastuolus sellega, mida ma vahetult tajun. Kuid vastuolude märkamiseks pean ma olema vaba materialismiusust.

Nii nagu tänapäeval kiputakse 17.-18 sajandi mõtlejate üle naerma, nii naerdakse tulevikus võib-olla ka meie üle ja meie primitiivse materialismiusu üle.

Pöördugem nüüd tagasi hinge rännakute juurde pärast surma. See on mõnes mõttes keeruline ja oluline teema, sest surra tuleb meil kõigil ja arusaam sellest pole just kõige lõbusamat sorti teadmine. Meie poolt käsitletava ajastu mõtlejad pakkusid küll välja erinevaid vaheseisundite teooriad, kuid vaheseisund pidi ikkagi lõppema. Ja lõpuks peab inimene minema kas taevasse või põrgusse, mis asuvad sellesamas Universumis, mitte teispoolsuses.

Meie arutluste üldpealkirjaks oli makrokosmos, sest me käsitlesime tõepoolest seda suurt maailmakorda, tervet universumit, jätmata välja ka selliseid inimese jaoks tähtsaid nagu taevast ja põrgu. Kas aga ühel tänapäevasel arukal, valdavalt ateistlikul, pragmaatilisel mõtlejal, mõnikord lausa küünisel inimesel oli lisaks kultuuriloole midagi kõrva taha panna nendest saadetest?

Üks asi on see, et paljud meie teadmised on pigem uskumused, mis võivad meid segada, kui tahame leida vastuseid olulistele küsimustele. Veel enne, kui me oskame küsida, on meile selgeks õpetatud kergesti mõistetavad lihtsad valed vastused.

RJ: Ja näiteks kui käsitleda ka kesk- ja varast uusaega tervikuna, võiks öelda, et ka sellel ajastul oli mingi kindel baasuskumuste süsteem, millele inimesed oma maailmapildi rajasid. Ja ka need uskumused õpetati selgeks juba varases eas.

EK: Ja sellega välditakse ebamugavaid olulisi küsimusi. Võib-olla imestatakse tulevikus, miks meie aja inimesed olid nii lollid, et nad ei märganud või ignoreerisid enesestmõistetavaid asju, mis sündisid nende silma all iga päev.

RJ: Kodukäijaid näiteks.

EK: Ma ei väida, et taolised nähtused on olemas, ma ei tea seda, mulle pole ilmutatud. Kuid ma tean, et paljude inimeste arvates on sellised nähtused olemas. Inimesed, kes taoliste nähtusega kokku puutuvad, ei taha enamasti neist rääkida. Kujutage ette, et üks väga lugupeetav akadeemik esineb televisioonis ja talt küsitakse, kuidas tal need head mõtted tulevad. Ja teadlane vastab: kõige paremat mõttet saan ma oma ammusurnud vanaemalt, ma räägin temaga unes igal ööl. On kerge ettekujutada, mis selle akadeemikuga edasi hakkab juhtuma.

Kooli lõpetajale öeldakse: kui sa oled terve mõistuse juures, siis me garanteerime, et sa ei kohta iialgi kodukäijat ega surnud ja maha maetud vanaema. Me kinnitame seda oma haridustõendav dokumendiga. Kes küll andis meile nii fanaatilise usu?

RJ: Siinkohal peabki lõppema meie mõttereik makro- ja mikrokosmosesse, universumi ja inimolendi saladuslikesse sügavustesse. Varauusaegsete briti mõtlejate kaasabil käsitlesime maailma alguse ja lõpu problemaatikat, suurt veeuputust, surnute ülestõusmist ja muid olulisi sündmusi universumi arenguloos, vaatlusime inimese keha ja hinge võimalikke rännakuid läbi maise elu igavesse ellu (või hoopis igavesse surma). Nägime, et maa peal, taevast, põrgus, enne sündi, pärast surma – kõikjal ja alati on inimese keha ja hinge seos ja vahekord filosoofilises mõttes problemaatiline ning mitmeti tõlgendatav. Ühtlasi püüdsime näidata filosoofilise, religioosse ja teadusliku mõtteviisi tihedat läbipõimitust varauusajal.

EK: Ja ka tänapäeval ...

RJ: Ja vist ka tulevikus ...